

Les ceràmiques ibèriques pintades tardanes i romanes de tradició indígena a les valls del Segre i Cinca

En el presente trabajo se efectúa un estado de la cuestión sobre las poco conocidas cerámicas pintadas de baja época en el territorio ilergete y algunas zonas vecinas. El marco temporal seleccionado se inicia en el último tercio del siglo II a.C. y finaliza con las series romanas de tradición, ya bien entrado el siglo I d.C. Son analizadas las técnicas, las bases cronológicas y la clasificación formal y decorativa. En las conclusiones se propone un ensayo histórico del proceso de producción y de distribución.

Palabras clave: romanización, ilergetes, cerámica ibérica, cerámica romana, tipología.

Dans le présent travail s'est effectué un état de la question en ce qui concerne les peu connues céramiques tardives peintes dans le territoire ilergete et zones proches. Le cadre temporel choisi tire son origine dans le dernier tiers du IIe siècle avant J.C. et achève avec les séries romaines de tradition, dans les premier siècle après J.C. Les techniques se sont analysées ainsi que les bases chronologiques et la classification formelle et décorative. Dans les conclusions on propose un essai historique du procès de production et de distribution.

Mots clé: romanisation, ilergetes, céramique ibérique, céramique romaine, typologie.

Des de la segona meitat del s. II aC al tercer quart del s. I dC les ceràmiques pintades constitueixen una remarcable documentació dels canvis en la cultura material a l'antic solar ilerget i zones limítrofes. El gran volum que aquestes suposen,¹ així com les variables tècniques, formals i estètiques que presenten, les converteixen en un testimoni susceptible de diverses lectures: un procés productiu, un element de comerç regional o l'expressió d'unes pautes culturals en contínua evolució, entre d'altres. L'estudi d'aquest gran arxiu es troba en un estadi inicial, condicionat per una primera definició dels acabats, tipologies, temàtiques i cronologies,² però el seu futur s'intueix prometedor.

1. Tenim notícia de més de dos mil vasos o fragments rellevants i el seu nombre augmenta amb les contínues intervencions arqueològiques (per a la ciutat de Lleida PAYÀ *et al.* 1996, 119-149). De forma directa o des de diverses publicacions hem pogut estudiar uns mil cinc-cents registres.

2. El present treball té un deute amb la Dra. Núria Rafel, de la UdL. Gràcies a la seva suggerència hem actualitzat totalment l'estat de la qüestió que efectuàrem amb motiu de la nostra tesi doctoral el 1990.

Les ceràmiques aquí reunides són la continuació d'una llarga tradició artesanal amb arrels en la cultura ilergeta plena. La incorporació al món romà, en comptes d'aturar un procés viu i canviant, comportà una dinàmica nova, una reorientació presidida pel manteniment dels trets definidors bàsics —formes, decoracions i funcions dels vasos—, als quals s'afegeix una gradual adopció de solucions, formals i temàtiques, de diversa procedència, i la inclusió d'acabats manllevats de ceràmiques engalbades locals. En aquest procés les noves condicions productives i de mercat devien ésser determinants. S'arriba així a autèntiques hibridacions, que ultrapassen el marc cronològic de la Baixa República i s'endinsen en l'Alt Imperi, època en què els ètnics preromans no conserven llur vigència. És, doncs, des d'una perspectiva cronològica que apliquem els termes *ibèric tardà* i *iberoromà* a les sèries del període republicà i augustal, i *romà de tradició indígena* a les seves continuadores naturals posteriors. Aquests conceptes s'entenen millor si distingim:

A) *Ceràmiques ibèriques tardanes (CIT)*, amb les següents fases:

a) El primer estadi correspon a les *CIT Antigues*. Es continuen repertoris formals i decoratius d'arrel en els ss. iv-iii aC, alhora que es desenvolupen vasos ibèrics introduïts a les acaballes del s. iii aC, com el *kalathos* amb motius fitomorfs i, ocasionalment, zoomorfs. Aquest horitzó s'estén fins passat mitjan s. ii aC, i es coneix d'una forma superficial, perquè coincideix amb la darrera etapa dels principals poblats ilergets enlairats, excepció feta, naturalment, dels desapareguts durant les accions bèl·liques. Es tracta d'una ceràmica genuïnament ibèrica en els seus plantejaments i força original en el seu conjunt.

b) Un estadi posterior, que podem designar com *CIT Recents*, el formen els vasos que deriven dels anteriors, però contenen solucions innovadores. Les més remarcables són la bicromia sobre un fons preparat amb un color clar —blanc o groc— i les figuracions antropomorfs. Corresponen a un moment de transformació del país i poden aparèixer en els nivells més tardans d'alguns poblats ibèrics que encara conserven activitat, o en els nous establiments no enlairats, entre ells als camps de sitges i, en particular, en els nivells més antics dels nuclis urbans en consolidació o refundació, com *Ilerda*, *Osca* o *Iesso*, entre d'altres. Són ceràmiques que conviuen —i competeixen— amb una intensa arribada de productes exògens de tota mena. La seva cronologia abasta el darrer terç del s. ii i el primer quart del s. i aC.

B) *Ceràmiques iberoromanes (CIR)*. També s'aprecien dos estadis:

a) *CIR Plenes*. Caracteritzades per la síntesi de les innovacions locals i les influències de les ceràmiques romanes de taula,³ emmarcades en un procés de producció a gran escala que és segurament l'aspecte més innovador, i que coneixem bé pel cas d'*Ilerda* durant el segon i tercer quarts del s. i aC.

b) *CIR Transicionals*. Les designem així perquè il·lustren el pont d'unió amb les sèries romanes pintades. Dintre d'una producció massiva es defineixen per la subordinació a altres vasos comuns mitjançant una important alteració en la tècnica d'acabat: la relegació de les bicromies sobre fons clar i l'emparentament amb les engalbes ataronjades i vermelloses fosques. Les innovacions són múltiples, però a les formes ja consolidades predomina una forta repetició formal i compositiva. En l'estat actual de coneixements té uns límits cronològics imprecisos: darrer quart del s. i aC i primer terç del s. i dC.

C) *Ceràmiques romanes pintades de tradició (CRPT)*.

Darrera fase que, malgrat conservar la pintura tradicional, esdevé una fusió amb tècniques i formes manllevades de les ceràmiques romanes comunes. Mostra un acusat empobriment de les decoracions i una notable reducció de la mida dels vasos. Són ceràmiques exclusives de nivells romans urbans o d'assentaments rurals que no tenen res a veure amb els antics poblats ilergets. A grans trets es daten al segon i tercer quarts del s. i dC, però aquests extrems no es poden ancorar

amb la documentació disponible. La carència d'altres elements ibèrics en aquesta època, per exemple d'una epigrafia, reforça l'aplicació del terme *ceràmica romana pintada de tradició indígena*, tal com s'ha fet en altres regions peninsulars per a la segona meitat del s. i dC (ABASCAL 1986, 22-33).

En aquest treball abordarem l'estudi de les *CIT Recents* a les *CRPT*. Algunes publicacions recullen el terme ceràmiques tipus *Olriols* —del jaciment de Farrachuelo, al barranc d'Olriols, Sant Esteve de Llitera.⁴ En origen designà les primeres ceràmiques ibèriques pintades policromes que es varen localitzar a la Llitera (MARCO, BALDELLOU 1976, 98-99). Excavacions posteriors han evidenciat notables similituds amb les nombroses troballes al nucli urbà de Lleida i, en menor proporció, a jaciments de les Garrigues, l'Urgell i la Segarra (fig. 1).⁵ Per aquesta raó, la denominació *Olriols* l'hem fet extensiva a una àmplia zona, entesa com una tècnica, que consisteix en una bicromia sobre blanc o groc, a més a més de les policromies derivades d'aquesta, en un moment avançat del s. ii i al llarg del i aC (GARCÉS 1999, IV, 557-566). D'altra banda, el concepte ceràmiques tipus *Raimat* prové del nom d'un altre jaciment, un establiment rural romà del terme de Lleida proper a la via *Ilerda-Osca*, destruït el 1957, del qual només es recuperaren algunes ceràmiques dels ss. i-ii dC, amb gran proporció de l'època de Claudi-Neró (PÉREZ *et al.* 1988). Equival a un estil peculiar en el panorama hispànic de les *CRPT*, centrat a *Ilerda* (fig. 2).

Història de les investigacions

Malgrat la gran atenció que despertà entre els investigadors la ceràmica ibèrica pintada, des de les primeres troballes a finals del s. xix i principis del xx, és sorprenent el contrast entre l'interès suscitat pel problema dels orígens i el silenci respecte a la seva fi. Els treballs de P. Bosch i Gimpera (BOSCH GIMPERA 1915; 1932; 1958) esdevenen un paradigma: col·loquen els fonaments de la primera qüestió —i, àdhuc, del propi terme ibèric—, però també de l'oblit de la segona pregunta. En una època de condicionants ètnics, de forma implícita reconeixen que amb l'arribada de l'invasor romà es tancava un cicle, tot i les esporàdiques, però innegables, troballes que per aquells anys ja eren conegudes a Cartagena, Tarragona, Empúries i tants d'altres llocs. No va ésser fins a mitjan s. xx, i no pas de la mà dels prehistoriadors sinó dels arqueòlegs clàssics, que prengueren un inusitat relleu, quan A. García Bellido (GARCÍA BELLIDO 1934; 1952, 39-45) abordà la seva difusió extrapeninsular, una problemàtica que als anys següents esdevingué un ric filó de novetats. Des d'una perspectiva mancada de cronologies segures i amb uns plantejaments més propis de la història de l'art la cultura ibèrica, en el seu conjunt, era considerada una simple expressió provincial romana, tot i

3. Les influències de les ceràmiques importades, en particular de les vaixelles de luxe, esdevenen una constatació de la cultura ibèrica al llarg de totes les seves fases. A la zona ilergeta i en aquest moment afecten les sèries pintades.

4. Per raons d'espai només indicarem el terme municipal al qual pertany un jaciment en la primera entrada al text.

5. Els mapes 1 i 2 indiquen un radi de dispersió general, basat en una recerca ocasional, per això renunciem a comentar les concentracions i els buits.

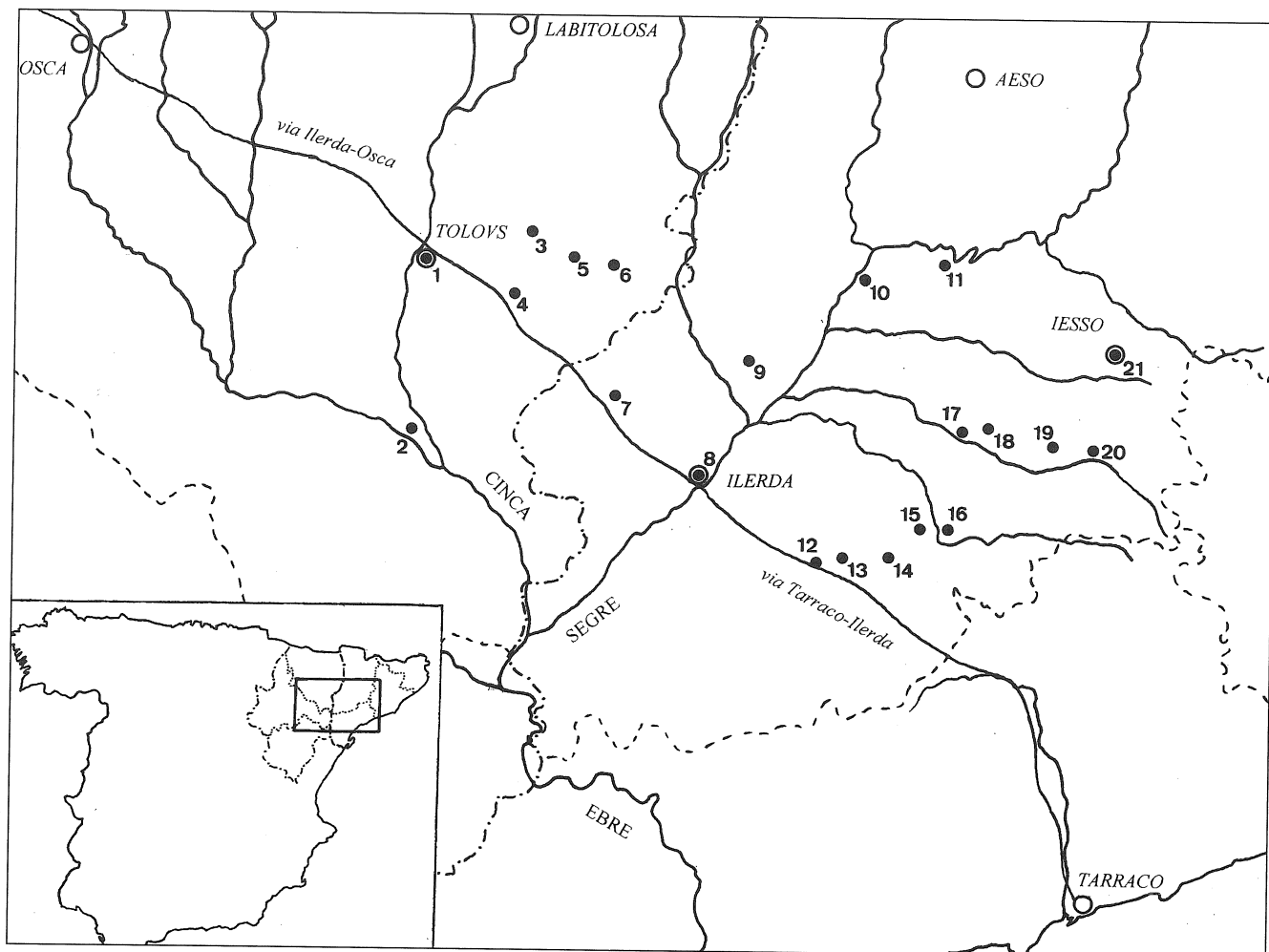

Fig. 1. Distribució dels jaciments amb ceràmica tipus Olriols: 1. La Alegría (Montsó); 2. El Castillo (Chalamera); 3. Olriols (Sant Esteve de Llitera); 4. La Vispesa (Tamarit de Llitera); 5. Sant Sebastià (Tamarit de Llitera); 6. Els Castellassos (Albelda); 7. Raïmat (Lleida); 8. Ilerda (Lleida); 9. Mor Mur (Balaguer); 10. Monteró (Camarasa); 11. Esplujals (Foradada); 12. Tossal de l'Àliga (Juneda); 13. La Fita (Juneda); 14. C/ Camí de Tàrrega (Arbeca); 15. La Pleta (Belianes); 16. La Fogonussa A (Sant Martí de Riucorb); 17. Aguilera (Barbens); 18. Els Missatges (Tàrrega); 19. Borniona (Tàrrega); 20. Cortals (Cervera); 21. Iesso (Guissona).

les veus contràries que aquesta postura suscitava. S'arribà així a la paradoxa de les primeres associacions estratigràfiques —i, durant molt de temps, úniques— de cert rigor, i les primeres indicacions classificatòries dels *kalathoi* només entre les perifèriques exportacions (LAMBOGLIA 1954, 108-109). No va ésser fins la dècada dels seixanta-setanta que no se situen, en les coordenades que avui considerem vàlides, tant la qüestió dels orígens de les ceràmiques pintades com, a l'altre extrem, del paper de les seves hereves durant la romanització. Les troballes estratigràfiques permetien, de forma gradual, fixar els grans grups: Llúria, Azaila, Elx-Arxena, i tants d'altres.

Aquest panorama traslladat a la zona ilergeta, una regió amb escassa activitat investigadora, comportà explicacions difusionistes: en tota època les novetats provenien de la costa tarragonina i es projectaven a *Iltirda*, per irradiar des d'aquí les comarques perifèriques i el cor de la vall de l'Ebre (PELLICER 1962, especialment 43-44 i figs.). S'haurà d'esperar alguns anys per recuperar l'èmfasi en la forta originalitat de la cultura ilergeta —ja indicada per Bosch i Gimpera—, i apuntar possibles contactes directes amb zones meridionals, poc abans o durant la conquesta romana, i dels quals

se cercà un ressò, àdhuc, en les fonts literàries; unes influències que es reorientarien, amb posterioritat a la conquesta, vers la costa catalana (JUNYENT 1972, 131-132; 1973, 327-329). Aquesta línia interpretativa continua essent vàlida en els seus trets generals, bàsicament en la definició de la singularitat local, però les dades avui dia disponibles, necessiten una revisió que integri una major complexitat, i una nova relectura de la informació literària. El desinterès general per l'època entre els investigadors ha estat ben assenyalat (JUNYENT 1986, 261-263).

Tot i les excavacions de l'Institut d'Estudis Catalans al Tossal de les Tenalles (Sidamon), l'any 1915, el reconeixement de ceràmiques ibèriques posteriors a la conquesta romana no es produeix fins a la localització de les sitges del Bell Pla de Guissona, el 1933 (COLO-MINAS 1941, 35-38), quan s'adventuren datacions del s. II aC —segons veiem en la tècnica d'acabat dels cavallets en terra cuita de mitjan s. I aC—. Les indefinicions cronològiques portà els investigadors a mantenir-se dintre d'una irracional preromanitat. Així, a La Pedrera (Vallfogona de Balaguer), els estrats superiors (III-I) són considerats, en conjunt, del tipus "normal" del s. III aC (MALUQUER

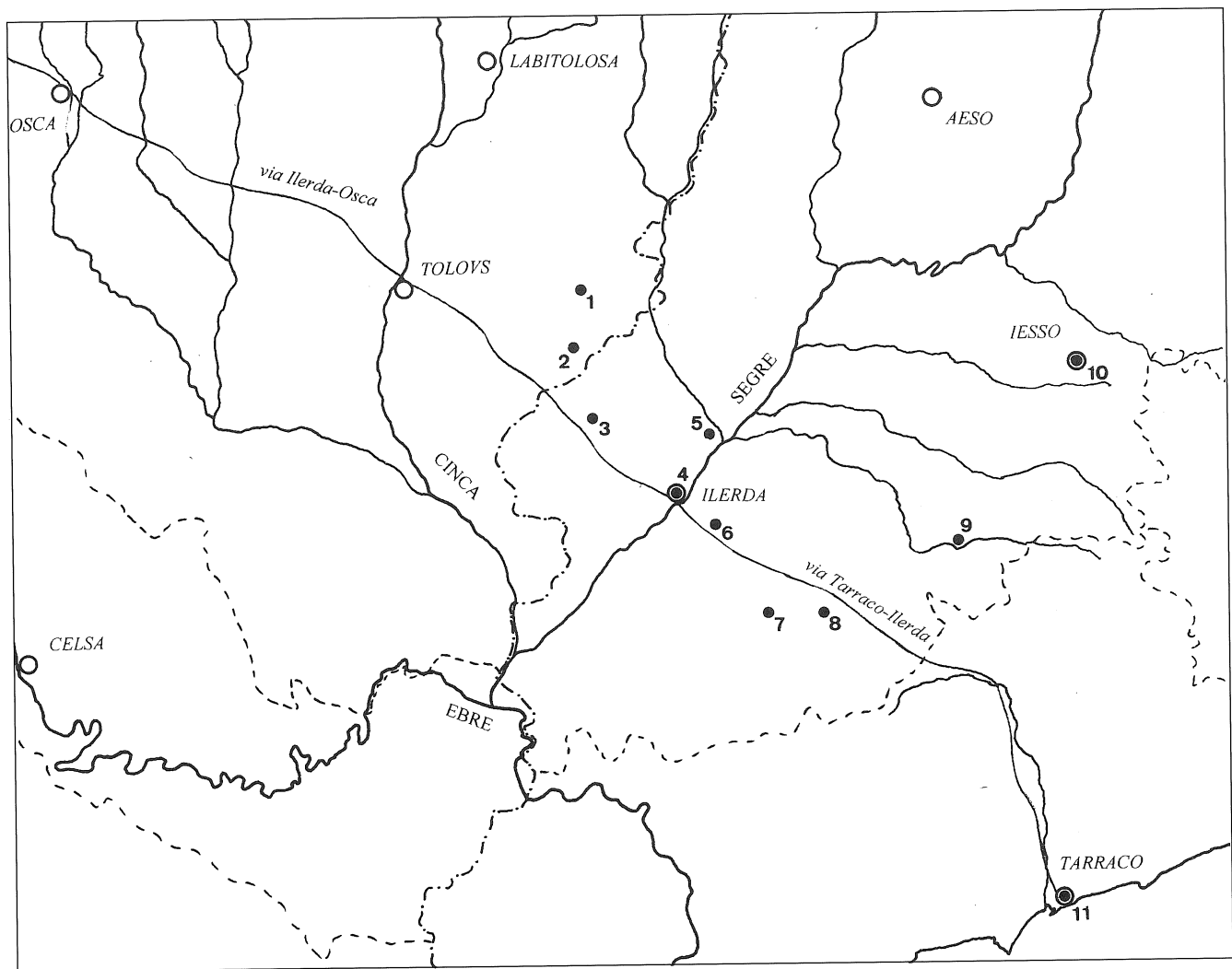

Fig. 2. Distribució dels jaciments amb ceràmica tipus Raïmat: 1. Els Castellassos (Albelda); 2. Tossal Gros (El Torricó); 3. Raïmat (Lleida); 4. Ilerda (Lleida); 5. Vil·la romana de Corbins (Corbins); 6. Fonteta de Grealó (Lleida); 7. Mas de Melons (Castelldans); 8. El Gatellar I (Borges Blanques); 9. La Fogonussa B (Sant Martí de Riucorb); 10. Iesso (Guissona); 11. Tarraco (Tarragona).

et al. 1960, 77), quan abasten un arc dels ss. iv al ii aC. Més lamentable és el cas de treballs gens metòdics, com l'excavació de la cisterna d'El Pilaret de Santa Quitèria (Fraga), que no serviren ni per reconèixer una innegable fase tardana, a jutjar per la profusió i tipologia dels *kalathoi* reproduïts, i on la ceràmica pintada va éser l'únic material que cop-sà l'atenció dels excavadors, que omittiren els previsibles vasos de vernís negre, a més d'altres produccions (QUERRE *et al.* 1971, 167-177).

La identificació de les ceràmiques pintades tardanes només avançà amb l'estudi de materials recuperats en superfície; la carència d'estratigrafies estimulava les comparacions. Aquest és el cas, per citar només els conjunts més rellevants, de: El Castillo (Chalamera) (DOMÍNGUEZ 1975, 187-195), les breus anotacions a l'estudi del monument ibèric de La Vispesa (Tamarit de Llitera) (MARCO, BALDELLOU 1976, 94-101), La Fonteta de Grealó (Lleida) (JUNYENT, PÉREZ 1982, 77-79) —primer lloc on s'apuntà l'existència d'una ceràmica romana pintada local—, La Alegría (Montsó) (FLORÍA, SOLANS 1986, 4-14) o les sitges d'Els Cortals (Cervera) (LAFUENTE, LÓPEZ 1987, 22-25).

A la dècada dels vuitanta apareixen les primeres notícies, sempre breus, d'excavacions acurades: La Paeria, al subsòl de l'Ajuntament de Lleida (JUNYENT, PÉREZ 1983 25-32; GALLART *et al.* 1985, 25-38), Solar de la Diputació d'Osca (AGUILERA *et al.* 1987, 37-59) o La Vispesa (MAESTRO, DOMÍNGUEZ 1987, 135-167). Paral·lelament sorgeixen els primers estudis específics, com la memòria de llicenciatura dels materials sense context d'Olriols (CALVO 1985).⁶ S'entén així el buit absolut de les valls del Segre i Cinca en les principals obres de referència redactades en aquells anys (ABASCAL 1986, *passim*; BELTRÁN LLORIS 1990, 161-169).

L'any 1986 el doctor Arturo Pérez coordinà l'estudi dels materials romans de Raïmat, que inclogueren un notable conjunt de ceràmiques pintades (GARCÉS 1988, 15-46). Aviat s'evidencià que ens trobàvem davant d'unes produccions singulars, diferents de les ceràmiques procedents dels poblats ibèrics coneguts,

6. Agraïm a la Dra. M. J. Calvo les facilitats per accedir al seu treball, inèdit.

i que també ignoràvem els estadis fins arribar-hi. La recerca d'aquesta successió comportà l'estudi dels densos conjunts procedents d'excavacions urbanes que en aquell moment s'efectuaven a Lleida: la Paeria (1981-1986)⁷ i Antic Portal de Magdalena (1984-1987),⁸ en el marc més ampli de la nostra tesi doctoral.⁹ Amb motiu d'aquest treball també revisarem diversos lots menors, sense context, guardats en col·leccions locals.¹⁰ La difusió d'aquests resultats es veié condicionada pels mitjans emprats: íntegres en suport de microfítixa (GARCÉS 1992a, *passim*) o molt resumits dins d'un dossier, no sempre de fàcil accés (GARCÉS 1992b, 78-90). En anys posteriors hem aprofundit aspectes puntuals, com la coroplàstia associada a aquestes ceràmiques (GARCÉS 1993, 207-226), la iconografia dels dofins (GARCÉS 1995, 315-319) o la problemàtica de la bicromia tipus *Olriols* (GARCÉS 1999, IV, 557-566).

En els darrers temps el panorama s'ha enriquit amb diverses publicacions de nous conjunts. Uns sense estratigrafia: Plaça de Sant Joan (Lleida) (JUNYENT, PÉREZ 1995, 222-232), Molí d'Espígol (CURA, GARCÉS 1990, 299-304), Margalef II (Torregrossa) (FARRÉ, MIRÓ 1990, 119-128) i sitges de Missatge (Claravalls, Tàrraga) (GARCÉS, SAULA 1996, 37-52); altres, els menys nombrosos, amb context: el breu resum del Portal de Magdalena (LORIENTE, OLIVER 1992, 52, 55, 73), dos avenços a Osca: la intervenció a l'avinguda Martínez de Velasco (JUSTE 1993, 30-37) i al Solar del Círculo Católico (JUSTE 1994, 133-171), i unes poques ceràmiques ben datades tant a l'antiga *Labitolosa* per al s. I dC (MAGALLÓN, SÈLLIERS 1994, 89-132; 1997, 117-156) com a la lacetana *Iesso* per al trànsit dels ss. II-I aC (GUITART *et al.* 1998, 39-65).

Darrerament l'intens ritme d'excavacions d'urgència ha comportat la localització d'importants conjunts, en curs d'estudi, especialment a *Ilerda*. Els que hem pogut observar són el vessant sud-est del Turó de la Seu Vella, amb una seqüència que va de l'any 80 aC al canvi d'era¹¹ i el carrer Costa de Magdalena, amb estrats d'entre el

20-70 dC.¹² La primera intervenció confirma les impressions obtingudes a La Paeria; la segona permetrà, per primer cop, fixar estratigràficament les CRPT. Als inicis del tercer mil·lenni la cronologia i els repertoris formals i estilístics tot just estan desbrossats. A la carència de conjunts amb datació precisa publicats cal afegir la manca d'anàlisis fisicoquímiques que complementin les observacions visuals. Finalment, en aquest repàs de l'estat de la qüestió, esmentem la recuperació del conjunt del Passatge Cobos (Tarragona), un lot ceràmic procedent d'un abocador extramurs d'època alt-imperial que aporta llum a una possible comercialització del tipus ceràmic *Raimat* fins a la capital provincial.¹³

Plantejament de l'anàlisi: tècniques i cronològiques

Les tècniques

Característiques generals de les produccions de finals del s. II aC al I dC són les pastes de tonalitat marró clar, de vegades groguenques o ataronjades, rarament vermelloses i en comptades ocasions reduïdes. Les argiles apareixen ben decantades i amb pocs desgreixants visibles a simple vista, llevat d'algunes minses partícules micàcies, elements que ja s'observaven a les seves antecessores. Les coccions presenten algunes diferències amb les sèries anteriors: abandó progressiu dels bescuits i, vers mitjan s. I aC, pèrdua parcial del predominant aspecte metàl·lic, alhora que es generalitzen línies de fractura més romes, similars a les ceràmiques comunes, tot i que rarament arriben a presentar un tacte farinós, resultat d'unes temperatures de coccio més baixes. El tornejat és cada cop més violent i menys dissimulat a la superfície interna, de manera que les CPRT assolixen uns acabats francament imperfectes, amb presència de fang no eliminat, vacúols i abundoses empremtes dactil·lars, que evidencien una elaboració industrialitzada.

Les decoracions conserven pintures amb el característic color vermell vinós que proporciona l'òxid fèrric, però també s'aprecien diferències. Enfront de la variada gamma del període ilerget ple, que abasta del taronja pàl·lid al vermell purpurat intens o, àdhuc, al morat fosc, a mitjan s. I aC predominen els vermells vinosos, tot i que de vegades es mantenen els morats aplicats damunt d'una preparació blanquinosa, groga, rosada pàl·lida, salmó o vermella, de l'estil *Olriols*, que cobreix la part superior de la cara externa del vas. És possible obtenir-ne preparacions així amb fangs especialment decantats. Sabem que s'aplicava força diluïda, perquè de vegades regalimà per les superfícies. Els resultats són desiguals, alguns exemplars mostren certa solidesa, però en general són unes superfícies que es despinten amb facilitat, a causa de la poca adherència de la base. Aquesta tècnica apareix entre les CIPT

12. Excavació d'urgència dirigida per Àngel Lafuente, a qui agraïm l'accés a les dades.

13. Treball en curs possible gràcies a les facilitats rebudes de Francesc Tarrats, director del Museu Nacional d'Arqueologia de Tarragona.

7. Agraïm als directors de les excavacions, doctors E. Junyent i A. Pérez Almoguera haver posat al nostre abast uns materials inèdits, cabdals per estructurar aquest treball.

8. Per raons d'espai d'ara endavant ens hi referirem com Portal de Magdalena. El nostre reconeixement a M. Julià, P. Lázaro, C. Lorencio, A. Lorient, A. Oliver, M. Plens i F. Puig, equip base dels treballs, que en el seu dia ens facilitaren l'accés a uns materials gairebé acabats de sortir de terra.

9. Dirigida pel doctor Emili Junyent i llegida a l'Aleshores Estudi General de Lleida, el 14 de gener de 1991.

10. El nostre reconeixement a les persones que ens ajudaren en aquesta tasca: Vicenç Baldellou (Osca), Josep Benseny (Balaguer), Ramon Boleda (Verdú), Jaume Coberó (Torà), Almudena Domínguez (Osca), Joan Duch (Guimerà), Adolfo Floria (Montsó), Josep Gallart (Artesa de Lleida), Josep Giralt (Balaguer), Joan Ramon González (Lleida), Bartomeu Jové (Artesa de Segre), Joan B. López (Cervera), Lluís Marí (Barcelona), Juli Markalain (Lleida), Alexandre Mir (les Borges Blanques), Beatriu Miró (Lleida), Félix Montón (Fraga), Josefa Murillo (Osca), Josep M. Puche (Barcelona), Teresa Reyes (Lleida), Josep Ignasi Rodríguez (Lleida), Joan Rovira (Lleida) i Oriol Saula (Tàrraga).

11. Int. 48 del Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Lleida, anys 1995 i 1997, dirigida per Xavier Payà i Isabel Gil. Agraïm als seus excavadors la detallada consulta dels materials inèdits i dels registres d'excavació.

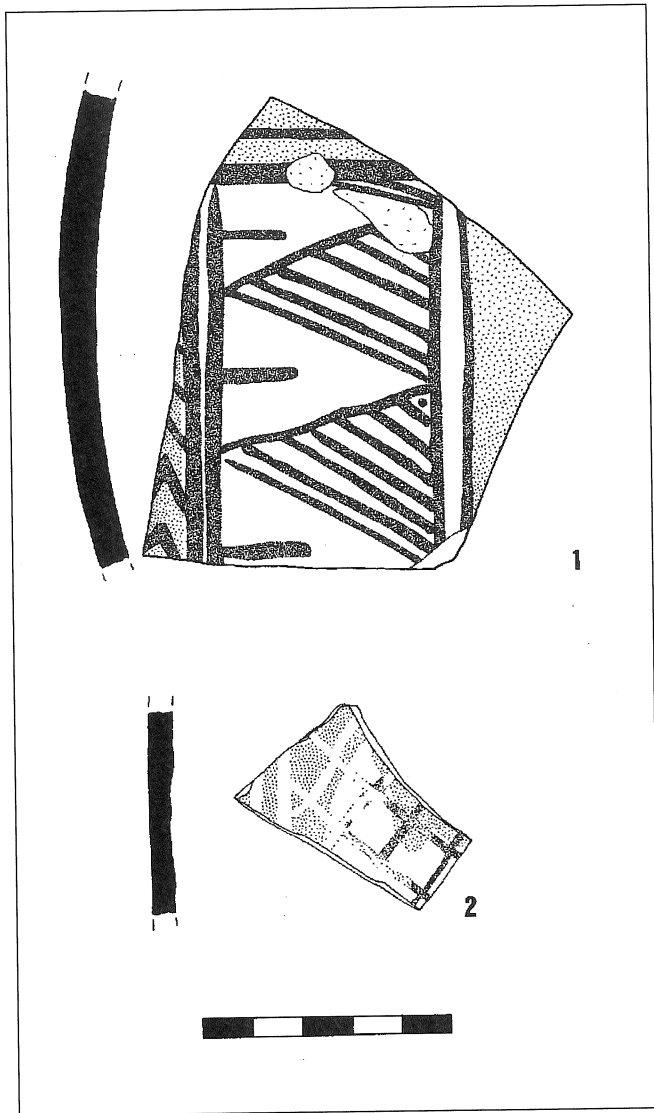

Fig. 3. Detalls tècnics. 1. Exemple de tricromia tipus Olriols: Antic Portal de Magdalena (Lleida) (segons GARCÉS 1999, 3,24) —blanc = groc, gris clar = vermellós clar, gris fosc = vermell vinós—; 2. Exemple d'engalba tipus Raïmat: Raïmat (Lleida), (segons GARCÉS 1988, 44) —gris clar = engalba ataronjada, gris fosc = pintura vermella vinosa.

Recents, als darrers anys del s. II aC i té una vida fecunda al llarg del s. I aC.

Uns pocs fragments, malauradament informes, arriben al paroxisme de combinar tricromies i hi ha dues possibles solucions. Una falsa tricromia, que és el resultat de la coneguda distribució inicial de franges o registres de dues bases isolades, a escollir entre el blanquinós, groc o rosat pàl·lid d'un costat i el vermell lluent o ataronjat de l'altre, delimitades amb la tradicional pintura ibèrica, que també s'aprofita per executar motius al damunt dels registres (fig. 3, 1). En algun cas s'arriba a l'autèntica tricromia en aplicar primer una engalba vermellova intensa i, al damunt, la pintura d'òxid fèrric, a continuació es reomplen les figures amb una aiguada blanquinosa imitant una tinta plana, similar a la desenvolupada a les figures humanes d'El Palomar (Oliete, Terol) (BELTRÁN MARTÍNEZ 1958, 32). La datació de totes aquestes experiències sembla vincular-se a les sèries CIR Plenes, des del segon quart del s. I aC fins a un moment indeterminat pels volts del canvi d'era.

El tipus ceràmic Raïmat hereta les pintures vermelles i vinoses clares, però en moltes ocasions deriva en tonalitats marrons, tal vegada per la baixa concentració d'òxid fèrric. Des de la fase transicional les pintures vinoses directes conviuen amb engalbes no ja prèvies, sinó posteriors a la pintura que, en el cas de Raïmat, arriben a representar gairebé el 50% dels exemplars. Es tracta d'aiguades ataronjades, vermelloves o rosades, sovint força intenses. Però allò més destacat és l'evidència d'una autèntica inversió del procés tècnic respecte al tipus Olriols; ara s'aplica l'engalba amb posterioritat a la pintura, afirmació que es demostra amb l'observació de molts fragments de Raïmat, Portal de Magdalena o Passatge Cobos, que en desprendre's parcialment la pintura deixen un motiu negatiu (fig. 3, 2). Malgrat tot, per a un vas altimperial de Guissona, s'ha descrit una aplicació de la pintura posterior a l'engalba (PERA 1993, 289), cas estrany al nostre entendre. El protagonisme de l'engalba enfront de la pintura no és exclusiu de la vall del Segre, per exemple ja s'havia observat en altres ceràmiques romanes de tradició, com les engalbes ataronjades llueves aplicades damunt de les pintures negres del taller de Segobriga, també a mitjan s. I dC (ABASCAL 1986, 93).

Les bases cronològiques

Els precedents i la fase Antiga de les CIT

Els conjunts anteriors al 140/130 aC no són inclosos en aquest estudi, però són útils per definir les mutacions ceràmiques.

a. El tall estratigràfic del poblat ilerget de Roques de Sant Formatge (Seròs) (JUNYENT 1973, 287-386) esdevé un breu indicador de les ceràmiques pintades ibèriques del Baix Segre anteriors al darrer quart del s. III aC, abans de l'adopció del *kalathos*.

b. Els jaciments ibèrics publicats amb cronologies a cavall de la conquesta romana no tenen documentació estratigràfica vàlida, això no obstant, existeix una gran diferència entre les seves ceràmiques pintades i les posteriors. Per als més citats s'han proposat les següents dates:

—Margalef (Torregrossa). Presenta, amb les reserves derivades d'un coneixement parcial, activitat des del s. IV aC i indicis de destrucció. La data fou inicialment situada a les primeres dècades del s. II aC (JUNYENT 1972, 131-132), però més recentment es vol apurar pels voltants del 200 aC, després dels reestudis de vernís negre (PRINCIPAL 1996, 159-160) i de la consideració de l'arcaisme de la ceràmica pintada, pròpia de finals del s. III aC (CONDE 1992, 124-125). Als peus del jaciment continuà, però, un establiment romà mal conegut, Margalef II, amb ceràmica ibèrica pintada atribuïda al s. II aC i materials romans del s. I aC a la primera meitat del s. II dC (FARRÉ, MIRÓ 1990, 119-128).

—Molí d'Espígol (Tornabous). Poblat molt antic amb gran varietat de propostes contràries sobre la seva fi. Des que el seu excavador, J. Maluquer de Motes, el vinculà arbitràriament a la Segona Guerra Púnica, no ha parat de corregir-se a la baixa: 140 aC, després de la revisió del vernís negre (GRACIA 1986, 46), o prop del 185 aC, en redefinir-se la fase Tornabous IIA

(CURA, PRINCIPAL 1993, 64). Com acostuma a esdevenir existeix una testimonial presència posterior, a la qual tornarem.

—Pla de les Tenalles (Granyanella). Actiu almenys des del s. iv aC s'ha afirmat una fi pels voltants del 175 aC (VILLALBA, TOUS 1982, 263-264), dada que hauria de revisar-se. En tot cas és irrellevant, a causa de la no-publicació dels materials.

—Tossal de les Tenalles (Sidamon). De nou es tracta d'un poblat molt antic, amb nivells dels ss. vii-vi aC i àdhuc abans, com tinguérem ocasió d'evidenciar en un altre lloc. Els primers excavadors el consideraren destruït "pels moviments de les legions al voltant de la cobejada *Ilerda*", amb més evocació que evidències (COLOMINES, DURAN 1915-20, 616). Els nombrosos reestudis d'uns materials sense context no ens han de desvirtuar l'antiguitat general del conjunt, tot i tenir vàlides les propostes que rebaixen la data final vers el 100 aC (BARBERÀ 1964-65, 162); i encara més al 75 aC (PRINCIPAL 1993, 127). En definitiva, sembla més lògica una vida activa en la primera meitat del s. ii aC, amb un modest poblament residual posterior.

—La Pedrera (Vallfogona de Balaguer). Un altre poblat amb arrels antigues i una fi en el s. ii aC, però amb pocs materials procedents de l'estrat superior i publicats de forma somera (MALUQUER *et al.* 1960, 37-41).

—Punta del Calvari (la Granja d'Escarp). Hi ha publicats, amb deficiències, cinc vasos pintats (PITA *et al.* 1969, 127). Hem observat, en superfície, ceràmica comuna romana engalbada que invalida una fi rotunda amb la conquesta. És millor prescindir de les poques dades conegudes.

La fase recent de les CIT

Abasta del 140/130 al 80/70 aC. Compta amb dades estratigràfiques recents, en bona part en estudi.

—Guissona. Les tres "fosses", segons la terminologia dels excavadors, del Camp Primer aporten només tres vasos pintats, però de datació força precisa per un *titulus pictus* amb data consular al damunt d'una àmfora itàlica Dressel 1A, i per les evidències del vernís negre: 114/109-95/90 aC, en sentit ajustat (GUITART *et al.* 1998, 46-47).

—Missatges (Tàrraga). Camp de més de quaranta sitges en curs d'excavació mentre redactem aquestes línies. Conté conjunts dels ss. ii-i aC. De moment s'han publicat materials fora de context, bàsicament de finals del s. ii aC fins a un màxim del 70 aC, datats per les ceràmiques campanianes A tardana i B-oide, i en què els elements més moderns són àmfores vinàries itàliques del tipus Lamb. 1C (GARCÉS, SAULA 1996, *passim*).

—La Paeria. Els nivells més profunds i afectats per remocions fluvials, del 90-70 aC, per posició estratigràfica i datats pel vernís negre.

—Portal de Magdalena. Sembla que es localitzaren estrats equivalents a La Paeria, també a la base del jaciment, entre finals del s. ii i inicis del s. i aC; no aporten, però, gaires peces i poden estar afectats per remocions posteriors (LORIENTE, OLIVER 1992, 27).

—Olríols. Les excavacions iniciades fa algunes dècades romanen inèdites i només s'han estudiat els materials que s'obtingueren amb anterioritat de forma

no científica. Sembla tenir gran activitat a la segona meitat del s. ii i primera del i aC, definit per la ceràmica campaniana A tardana i B-oide.

—Pilaret de Santa Quitèria. Amb les dades publicades no es possible assegurar cap data per a aquest poblat, tot i que es va buidar el reompliment d'una cisterna curulla en algun moment del trànsit del s. ii aC a la primera meitat del s. i aC, a jutjar pels nombrosos *kalathoi* que es van trobar i reproduir, dissortadament, sense el corresponent vernís negre (QUERRE *et al.* 1971, 167-177). El poblat, o part d'ell, perdurà fins a moments molt posteriors.

Les CIR plenes

Anirien del 80/70 al 30/25 aC.

—Cortals (Cervera), dues sitges contenidores de vasos pintats i ceràmica campaniana B-oide, semblen formar un conjunt del 75-50 aC (LAFUENTE, LÓPEZ 1987, 29).

—La deteriorada fase Tornabous I. Definida entre 90-70 aC (CURA, PRINCIPAL 1993, 63-64) per la ceràmica campaniana B-oide i per una gerreta pintada, que s'indicava adient a mitjan s. i aC (CURA, GARCÉS 1990, 299-304).

—La Paeria. Tot i que inèdita, esdevé l'espina dorsal de l'estratigrafia iberoromana a Lleida, amb els seus potents nivells datables entre el 70 i el 10 aC, per les campanianes A tardana i B-oide, i la sigil·lada itàlica. Correspon a nivells marginals de la ciutat anteriors a un edifici d'època d'August (PÉREZ ALMOGUERA 1999, 216-218).

—En un futur es veurà reforçada pels materials del vessant sud-est del Turó de la Seu Vella. Segons una primera aproximació del vernís negre, amb dues subfases de 80-50 i 50-30 aC, tot i que la ceràmica pintada no manifesta gaires alteracions per aquesta subdivisió.

—Per a Osca: Solar del Círculo Católico, amb alguns materials d'època "sertoriana" (JUSTE 1994, figs. 18-19); el vas restaurat de la fase final de la necròpolis d'incineració del Paseo de Martínez de Velasco, atribuït a mitjan s. i aC (JUSTE 1993, 30-37); i alguns materials recuperats als nivells més profunds del Solar de la Diputación Provincial.

—La Vispesa. Tot i la presència d'elements del s. ii aC en aquest jaciment, les ceràmiques pintades recuperades en excavació (MAESTRO, DOMÍNGUEZ 1987, 149-150 i 160-161; DOMÍNGUEZ, MAESTRO 1994, 121), són afins a l'horitzó de La Paeria.

Les CIR de Transició

Provisionalment s'han de situar entre 20-1 aC i 30-40 dC. Gairebé no es disposa d'estratigrafies publicades. Els quatre primers jaciments corresponen a Lleida:

—Fonteta de Grealó. Unes poques ceràmiques de superfície semblen associar-se a campaniana A tardana i *terra sigillata italica* (JUNYENT, PÉREZ 1982, 77-80). Tipològicament i decorativa il·lustren el camí entre les sèries de La Paeria i les ceràmiques romanes pintades, tot i la debilitat que suposa un argument d'aquesta naturalesa.

—Vessant del Turó de la Seu Vella. La fase del 30 aC al canvi d'era.

—Portal de Magdalena. Proporciona un gruix considerable de materials transicionals. Aquest jaciment hauria pogut ésser determinant si l'estratigrafia no estigués esquitxada de contínues intrusions posteriors.

—Costa de Magdalena. Annexat al solar anterior, recentment s'han trobat nivells d'entre el 20-50 dC amb ceràmiques pintades.

—*Labitolosa* (Cerro del Calvario, La Puebla de Castro). Pocs, però ben datats, fragments pintats associats a *sigillata italica* d'una casa prèvia a un edifici termal. L'habitatge es dataria entre el 10 aC i el 40-60 dC (MAGALLÓN, SILLIÈRES 1994, 89-132; 1997, 137).

Les CPRT

Anirien del 30-40 a una data al voltant del 70 dC.

—Raïmat. A causa de la manca de millor documentació, continua essent el jaciment emblemàtic, reforçat per l'observació que aquestes ceràmiques, quan apareixen en altres jaciments, no conviuen amb el vernís negre, ni gairebé amb la *sigillata italica*, sinó amb les sigil·lades gàl·liques i hispàniques, per referir-nos només als fòssils directors.

—Portal de Magdalena. Són nombrosos els paral·lelismes, fins al punt d'esdevenir un lot encara major que l'anterior, afectat, però, per nombroses remocions.

—Costa de Magdalena. Alguns vasos inèdits ben datats a l'estrat del 50-70 dC.

—Petites i fragmentàries aportacions de superfície de jaciments rurals denominats impropïament, però entenedora, *villae*; entre d'altres: Tossal Gros (el Torricó), El Gatellar (les Borges Blanques), o La Fogonussa B (Sant Martí de Maldà).

—El conjunt inèdit del Passatge Cobos (Tarragona), aproximadament d'època de Claudi-Neró.

La fi de les sèries pintades

Per ara no es pot aventurar, ni tampoc descartar, la possibilitat que algunes ceràmiques del tipus Raïmat pertanyin a època flàvia. Per a un vas pintat de Guissona s'ha proposat una datació molt a principis del s. II (PERA 1993, 301),¹⁴ que podria acceptar-se. Es poden extreure conclusions *ex silentio* del fet que alguns jaciments propers a *Ilerda*, amb intervencions mitjanament importants, com la *villa* suburbana de Torre Andreu (Lleida), datada als ss. II-III, no aportà un sol exemplar pintat (PÉREZ, RAFEL 1993); o que excavacions urbanes al carrer Francesc Macià 37-41

14. D'aquest vas cal assenyalar que fou localitzat en un abocador i posat en relació amb un presumpte taller local de ceràmica comuna engalbada, argumentat per la nombrosa acumulació ceràmica, sense les característiques peces defectuoses (PERA 1993, 287) i sobre una àrea excavada de poc més d'1 m² (PERA 1993, 289, notes 9 i 10). La sustentació del taller es reforçava en la interpretació d'anàlisis d'un material força homogeni entre si, dada que al nostre entendre no és determinant. Van aparèixer 50 fragments pintats, que semblen correspondre a dos individus, designats com forma Guissona 19, la nostra 7.1.

de Lleida, amb abandonaments dins la primera meitat del s. III (REYES, MEDINA 1991, 215), contenen quantitats irrellevants de fragments pintats d'aspecte rodat, que poden tenir altres explicacions per justificar la seva inclusió als estrats. Tenim notícia de troballes de ceràmiques pintades a les excavacions en curs a la *villa* de Corbins,¹⁵ però caldrà esperar-ne l'estudi per distingir què correspon al món ibèric, què a les CPRT i què pot catalogar-se com baiximperial; en aquest darrer cas amb una ruptura formal i decorativa amb el llarg procés de la tècnica pictòrica que encetaren els ilergets i que es mantingué, d'una o altra forma, uns set segles.

Estudi formal

Emprarem una classificació provisional, una ordenació genèrica que reculli els paràmetres derivats d'una senzilla experiència pràctica, que faciliti la tasca de situar un material nombrós, però sovint fragmentari. Les tipologies de la ceràmica ibèrica pintada tardana existents no s'adeqüen al nostre objectiu, perquè són regionals i corresponen a altres zones. Tampoc és fàcil seguir-les per la metodologia classificatòria emprada, no sistemàtica en uns casos (ARANEGUI, PLA 1981, 73-83) o amb guarismes romans en altres (ROS 1989, 41-59). Més rigorosa és l'acceptació de multivariades jerarquitzades que presideix les ordenacions recents (per exemple la molt lloable sistematització de MATA, BONET 1992). Les antigues classificacions estètiques i positivistes han estat desplaçades per ordenacions funcionals: subordinen el tipus a la hipotètica funció (MATA, BONET 1992, 117-118; CELA 1994, 152-154). Si en alguns casos el destí d'un vas a la taula, cuina o magatzem pot resultar evident, en molts d'altres no deixen d'ésser suposicions. Serveixi d'exemple el fet que hom desconeix la funció exacta de la forma més reeixida d'època tardana: el popular *kalathos*. Les ceràmiques pintades simplifiquen el panorama, moltes són de taula i unes poques de magatzem, això ens permet reemprendre una classificació taxonomètrica que hauria de tendir a una estructura semblant a la desenvolupada per J. P. Morel per al vernís negre (MOREL 1981, 21-33).

La tipologia present consta de tres nivells: grup, forma i variant. El grup correspon a les disposicions més genèriques dels vasos i s'identifica amb la primera xifra. La forma indica una diferència morfològica o de mesura important entre disposicions, i és indicada amb un segon guarisme. En alguns casos, dins d'una mateixa forma, certes parts del vas o, àdhuc, del tractament estilístic, aconsellen fer-ne subgrups designables com a variants, consignades amb una lletra minúscula. Amb aquesta ordenació abandonem anteriors numeracions correlatives (GARCÉS 1992a, 720-756) o senzilles agrupacions formals (GARCÉS 1992b, 80-85).

15. Dades que agraïm al seu excavador, Lluís Marí.

Tipologia¹⁶

Grup 1. Vasos molt oberts

Forma 1.1. Plat de vora parcialment reentrant i engruixida.

Forma 1.2. Platet de vora exvasada amb carena.

Forma 1.3. Platet de vora exvasada, sense carena i llavi sortint.

Forma 1.4. Plat de vora exvasada, sense carena i llavi penjant.

Forma 1.5. Plat de vora exvasada, sense carena i llavi engruixit.

Forma 1.6. Servidor/plat de vora llarga.

Grup 2. Vasos oberts de perfil còncav

Forma 2.1. Bol de vora reentrant.

Forma 2.2. Bol de vora vertical.

Forma 2.3. Bol de vora lleugerament exvasada.

Forma 2.4. Bol de vora vertical i solcs al llavi.

Forma 2.5. Bol/copa de vora exvasada i solcs al llavi.

Forma 2.6. Copa d'anses de llengüeta.

Forma 2.7. Bol de vora engruixida.

Forma 2.8. Bol de vora engruixida i flexionada.

Grup 3. Vasos oberts de perfil flexionat

Forma 3.1. Copa amb flexió a la carena.

Forma 3.2. *Kantharos*.

Forma 3.3. Cràter campaniforme.

Forma 3.4. Cràter de vora flexionada.

Forma 3.5. Tulipa de vora flexionada.

Grup 4. Vasos oberts de perfil rectilini

Forma 4.1. *Kalathos* de vora exvasada i del mateix gruix que el cos.¹⁷

Forma 4.2. *Kalathos* de vora exvasada i engruixida.

Forma 4.3. *Kalathos* de vora semireentrant.

Forma 4.4. *Kalathos* de vora totalment reentrant (*kalathos* evolucionat¹⁸).

Forma 4.5. *Kalathos* de vora basculant (*kalathos* evolucionat).

Forma 4.6. *Kalathos* de vora penjant (*kalathos* evolucionat).

Forma 4.7. Contenidor de vora penjant.

Grup 5. Vasos tancats de perfil bicònic

Forma 5.1. Gerreta.

Forma 5.2. Gerra.

Forma 5.3. Gerret.

Grup 6. Vasos tancats de perfil globular

Forma 6.1. Olpe.

Forma 6.2. Gerro de coll alt.

Forma 6.3. Gerro de doble vora.

Forma 6.4. Tenalla de vora de coll de cigne.

Forma 6.5. Tenalla globular de vora exvasada.

Forma 6.6. Sítula globular.

Forma 6.7. Tenalla globular de broc inferior.

Grup 7. Vasos tancats de perfil carenat

Forma 7.1. *Pithiskos* (tenalleta tancada de vora de tendència arrodonida).

Forma 7.2. *Pithos* (gran tenalla tancada de vora de tendència arrodonida).

Forma 7.3. Tenalla carenada de vora engruixida.

Forma 7.4. Tenalla carenada de vora de perfil d'ànec.

Forma 7.5. Tenalla carenada de vora de doble ressalt.

Forma 7.6. *Pithiskos* de vora de doble ressalt.

Grup 8. Vasos per cobrir

Forma 8.1. Tapadora de vora flexionada.

Forma 8.2. Tapadora petita.

Grup 9. Vasos de suport

Forma 9.1. Cos de copa o de peanya.

Grup 10. Vasos singulars o indeterminables

Forma 10.1. Copa de vora pessigada.

Forma 10.2. Bol de vora flexionada.

Forma 10.3. Bol de vora motllurada.

Forma 10.4. Contenidor de vora exvasada.

Forma 10.5. Contenidor de vora motllurada.

Forma 10.6. Contenidor de vora triangular.

Forma 10.7. Gerro indeterminat.

Forma 10.8. Pot indeterminat.

Forma 10.9. Base de peanya o *tymiatherium*.

Forma 10.10. Vaset de fireta.

Descripció i anàlisi de les formes

Grup 1

Forma 1.1. (fig. 4) (*CIT Recents*). Plat de vora parcialment reentrant i engruixida, perfil còncav amb lleugera verticalitat inicial i possible peu inclinat. No es coneixen exemplars sencers. Els diàmetres interiors de les vores oscil·len entre els 25 i els 30 cm a La Paeria, mesures una mica més grans: 31,5 cm a Castelló (Artesa de Lleida), o més petites: 22,5 cm a La Alegría (Montsó). El diàmetre d'una possible base, procedent de Guissona, amida 10 cm (fig. 4, 5). La decoració consisteix en triangles allargats damunt la vora i bandes de diferent gruix a ambdues superfícies, no manquen divisions de dos registres interiors i un exterior, amb quarts de cercles concèntrics, ones, costellams o línies en ziga-zaga.

Si la nostra atribució és correcta apareix ben datada a Guissona entre el 115 i el 95-90 aC. A La Paeria es van localitzar tres exemplars en el nivell base, entre el 90 i 70 aC, i alguna vora en nivells posteriors. Sense

16. Quan és possible mantenim termes manllevats del món clàssic. Al costat de cada forma indiquem l'atribució a l'estadi o estadi de ceràmiques pintades en els quals s'ha identificat.

17. Els *kalathoi* presenten dos elements bàsics de classificació formal: el major o menor grau d'inclinació de les parets del cos i la configuració de la vora. Ens inclinem per donar prioritat, no exclusiva, al segon aspecte, tot i el menor rang de l'element, per dues raons: a) pel fet de treballar amb un nombrós material fragmentari, b) perquè ens sembla que és un element que delata bé els canvis temporals, contràriament a l'escepticisme que en alguns autors ha despertat aquesta proposta (JUNYENT, PÉREZ 1995, 230). Altres elements són també significatius, com les nanses, però desapareixen en cert moment i ja no reapareixen. Els *kalathoi* que incloem són inèdits en la classificació de M. J. Conde, perquè aquest treball analitza els exemplars anteriors a mitjan s. II aC de la regió (CONDE 1992, 136). Del període 150-50 aC els vasos més propers procedeixen d'Azaila, Fontscaldes o Elx-Arxena. En aquestes condicions no resulta fàcil efectuar un *ensemble*. La forma 4.3 es repartiria entre el grup B-1 i B-2 amb dificultats; la forma 4.4 pot entrar en el grup B-4 —exclusiu de Fontscaldes—, però no manquen afinitats amb els grups B-6, d'àmplia projecció nord-pirinenca; les tardanes formes 4.5 i 4.6 no troben cap equivalència (CONDE 1992, *passim*).

18. Proposta de nova denominació per a les sèries CIR transicionals i CPRT més ajustada que *pseudokalathos*, terme emprat per primera vegada a l'estudi de La Fontenta de Grealó (JUNYENT, PÉREZ 1982, 77), i que nosaltres mateixos (GARCÉS 1992a, *passim*) i altres autors (LORIENTE, OLIVER 1992, 55) hem utilitzat. El prefix *pseudo* condiciona una suplantació, que amaga un interessant procés d'evolució d'àmbit regional.

datacions és conegut a La Alegría, Castelló, La Fita (Juneda) i Bassa de la Torre (les Borges Blanques). És significativa la seva troballa al jaciment de Margalef II, als peus del conegut poblat ibèric. Entre el gran volum de fragments del Portal de Magdalena només se'n pot reconèixer un i atípic (fig. 4,4). En resum, es coneixen pocs exemplars i fragmentats, del plat tipus "Fontscaldes", del qual semblen una imitació menys aconseguida. Les revisions més modernes del conjunt tarragoní el situen en ple s. II aC, entre el 175 i 100 aC (LAFUENTE 1992, 50), o des de la segona meitat del s. II aC (CONDE 1992, 126), data que considerem més adient. Enfront de les vores estilitzades de Fontscaldes destaquen les proporcions rabassudes dels exemplars aquí tractats i l'empobriment dels motius decoratius. Les datacions semblen cenyir-se a un lapse de temps no gaire ampli, entre el darrer quart del s. II aC i el primer terç del I aC. A les Illes Balears s'han trobat uns pocs exemplars relativament afins a la variant que aquí ens ocupa, designats com f. 9 de Nicolás/Conde, dels quals s'ha argumentat una influència dels *kalathoi* de vora orientada a l'interior, un grup amb semblances amb alguns exemplars trobats a Espeyran, Narbona, Ensérune i Albintimilium, sempre en cronologies des del 120 aC fins als primers anys del s. I aC (NICOLÁS, CONDE 1993, 26; CONDE 1996, 128 i 139).

Forma 1.2. (fig. 5, 1). (*Indeter.*). Platet de vora exvasada amb carena. El diàmetre interior de la boca amida 13,2 cm. Tot i tractar-se d'una forma que recorda el perfil del plat propi del període ilerget ple, es tracta d'un *unicum*, que apareix sense context al Portal de Magdalena, amb unes dimensions molt modestes i amb pintura només a l'interior, en senzilla disposició lineal.

Forma 1.3. (fig. 5, 2-3). (*CIR*). Platet de vora exvasada, sense carena i llavi sortint. Dimensions reduïdes del diàmetre de la boca: 13,5 cm a Portal de Magdalena (fig. 5, 2) i 12 cm a La Paeria (fig. 5, 3). D'aquesta forma només es coneixen algunes vores, fet que aconsella no fer-ne variants, previsible per la diversitat de llavis. Les decoracions d'ambdues superfícies són lineals, però a l'interior també hi ha triangles allargats. De les troballes de La Paeria es pot deduir una presència des del 70 aC. L'exemplar aquí reproduït del Portal de Magdalena va aparèixer en un estrat associat a vernís negre i TSI, possible pervivència pels volts del canvi d'era.

Forma 1.4. (fig. 5, 4-5). (*Indeter.*). Platet de vora exvasada, sense carena i llavi penjant. El diàmetre intern de la boca arriba als 15,8 cm (fig. 5, 4). Forma identificada sobre materials molt fragmentaris s'intueix, però, una tendència poc fonda i un llavi flexionat. Les decoracions exteriors, si existeixen, són línies molt austeres, en canvi la cara superior de la vora s'aprofita per decorar-la amb dents de llop cursives i la interior amb bandes, línies o motius disposats en forma circular. Datació incerta, sovint procedeixen de superfície en llocs d'ambient iberoromà: Bassa de la Torre (fig. 5, 4) o Els Castellassos (Albelda) (fig. 5, 5).

Forma 1.5. (fig. 5, 6-7). (*Indeter.*) Plat de vora exvasada, sense carena i llavi engruixit. Forma molt minoritària.

—*Variant 1.5.a* (fig. 5, 6). Perfil rectilini i llavi engruixit. En un cas el diàmetre de la vora amida 23,5 cm i apareix decorat amb bandes a les dues cares

i una possible sèrie d'esses a l'exterior. Procedeix dels materials de vessant de La Vispesa, sense datació precisa.

—*Variant 1.5.b* (fig. 5, 7). Perfil còncau i vora pronunciada. Senzilla decoració lineal a l'interior i traces a la vora. Conegut per alguns exemplars procedents de La Paeria i Portal de Magdalena. No anteriors al segon terç del s. I aC, i possible pervivència en les CPRT.

—*Forma 1.6.* (fig. 5, 8). (*CIR*). Plat o servidor de vora molt ampla, exvasada i lleugerament regruixida a l'exterior. El coneixem només per uns pocs fragments de La Paeria. L'exemplar aquí reproduït apareix decorat a les dues superfícies, la interior amb arquets secants i línies, i l'exterior amb triangles allargats entre dos traços, motius propis de la segona meitat del s. I aC.

Grup 2

Forma 2.1. (fig. 6, 1). (*CIR*). Bol de vora reentrant. Vas de perfil curvilini amb vora reentrant i llavi arrodonit. La decoració és present en ambdues superfícies, amb senzilles bandes a l'exterior, dents de llop estirades prop del llavi i línies en disposició radial a la superfície interna. Forma poc freqüent només documentada per l'exemplar reproduït, provinent de La Paeria. Datable des del segon quart del s. I aC. La inspiració sembla procedir dels bols de vernís negre de campaniana A tardana, forma Lamb. 27, molt abundosos a la zona a les acaballes del s. II aC i primera meitat de segle aC. Els bols de ceràmica comuna ibèrica oxidada no pintada, derivats de formes de vernís negre, són freqüents a la segona meitat del s. II aC, però amb una mida més gran i amb la vora molt reentrant.

Forma 2.2. (fig. 6, 2-3) (*CIT Recents-CIR*). Bol de vora rectilínia.

—*Variant 2.2.a* (fig. 6, 2). La vora presenta una lleugera flexió vertical. Els exemplars procedeixen bàsicament de La Paeria i del Portal de Magdalena. La flexió recorda els bols de ceràmica comuna romana no pintada. Les decoracions de dents de llop a les dues superfícies indiquen una clara adscripció a les CIR, des del segon terç del s. I aC.

—*Variant 2.2.b* (fig. 6, 3). De perfil molt rectilini és característic dels materials d'Olríols, amb diversos exemplars més o menys sencers, de llavi arrodonit o bisellat. El diàmetre interior de la vora varia de 15 a 17 cm; el fons en algun cas, com el que hem reproduït, és àpode, amb una alçada de 7 cm. Les decoracions són molt austeres: bandes i línies a les dues cares. Un exemplar de La Vispesa presenta un diàmetre menor: 12 cm i decoració només lineal a l'interior. Alguns fragments de vora es troben a La Paeria i Portal de Magdalena. La datació no es pot precisar, podria pertànyer a les CIT Recents a Olríols, des de finals del s. II aC.

—*Variant 2.2.c* (fig. 6, 4). Determinada per la presència de mugrons prensius a la vora. *Unicum* procedent de La Paeria, decorat amb un fris de motius cargolats a la superfície exterior. Correspon a la part central del s. I aC.

Forma 2.3. (fig. 6, 5-6) (*CIR-CPRT*). Bol de vora lleugerament exvasada. El llavi és arrodonit i pot ésser quelcom sortint. Existeix una gran varietat de posicions del llavi i de solucions decoratives, però esdevé

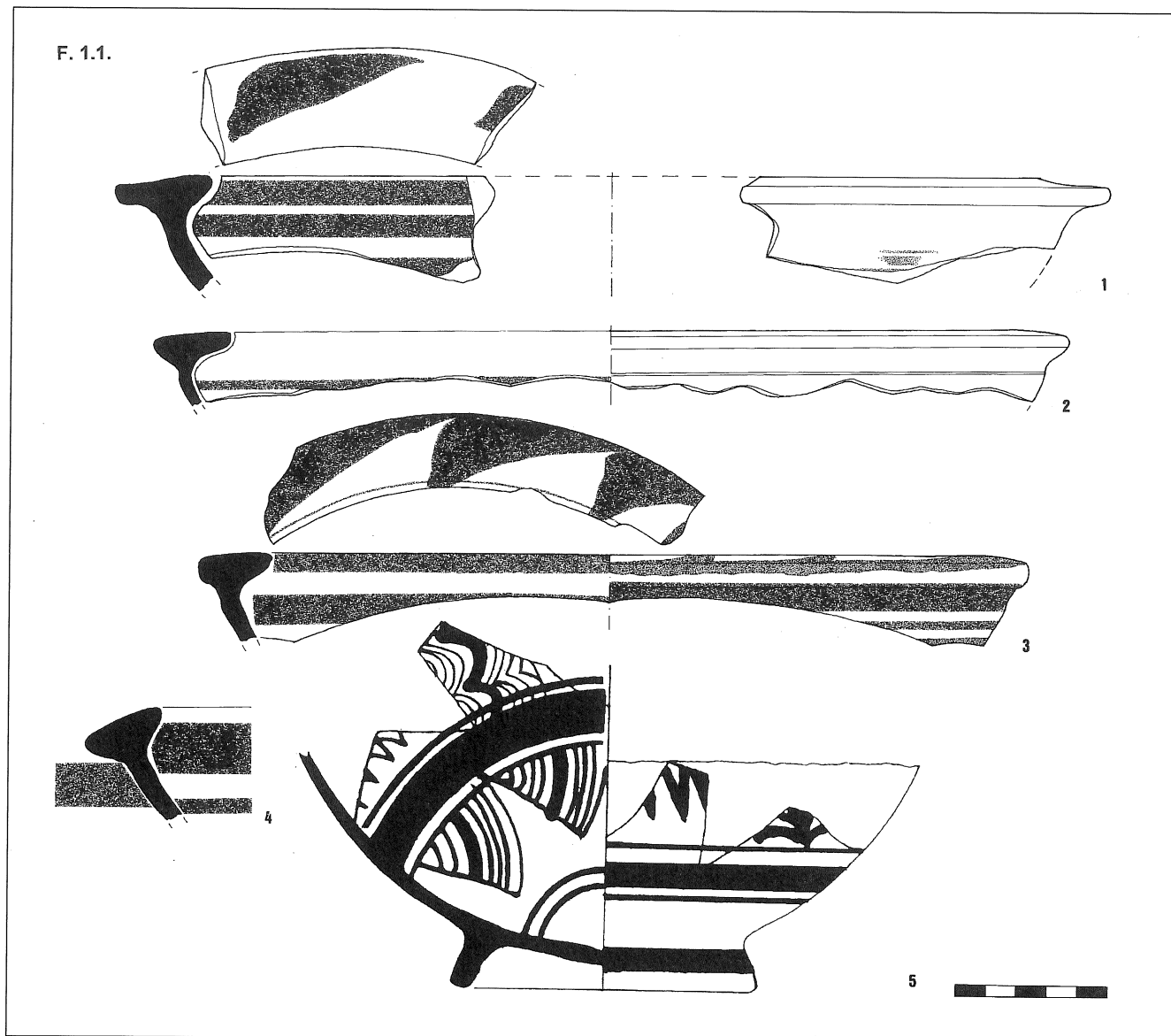

Fig. 4. Forma 1.1. 1-2. La Paeria (Lleida); 3. La Alegría (Montsó); 4. Antic Portal de Magdalena (Lleida); 5. Camp Primer (Guissona) (segons GUITART *et al.* 1998, fig. 13).

prematur establir variants: a) només a la banda interna, amb dents de llop i motius lineals, ja des del segon quart del s. I aC a La Paeria (fig. 6, 6); b) pintura amb bandes exteriors i disposició de traços, bandes i cercle emmarcat a la cara interna a *Labitolosa* (fig. 6, 5), datable entre el 10 aC. i el 60 dC. Presenta unes mides modestes: aproximadament uns 12 cm de diàmetre de boca, 5,5 cm de diàmetre de la base i uns 5 cm d'alçada. Alguns exemplars de La Paeria o Portal de Magdalena tenen un llavi una mica desenvolupat (fig. 6, 7).

Forma 2.4. (fig. 7, 1-2) (*CIR*). Bol de vora rectilínia i solcs al llavi. Imitació de la forma Lamb. 1 de campaniana B/oide o de la seva versió local en cocció reduïda i engalba grisa. El diàmetre de la boca d'un exemplar del Portal de Magdalena amida 14 cm (fig. 7, 2), els mateixos que un altre de La Paeria, el qual no presenta solcs en un llavi lleugerament regruixit. Un segon vas del mateix lloc només té 12 cm de diàmetre intern (fig. 7, 1). Les decoracions interiors són lineals, però de vegades presenten triangles allargats i traços prop de la vora; les exteriors presenten solucions diverses: dents de llop, segurament influenciades per l'abundosa

forma 3.1. (fig. 9, 1), o motius emmarcats per bandes: vegetals a La Paeria, o dofins del Portal de Magdalena, en una peça que ja coneix l'engalba ataronjada (fig. 7, 2). Tot i que la forma Lamb. 1 de vernís negre arriba al Segre en el període 100-40 aC, les imitacions pintades —o amb altres acabats— no semblen començar fins passat el 70 aC, segons el registre de La Paeria. En canvi, en perduren al darrer terç del s. I aC, quan ja no arribaria d'Itàlia la forma original. És indicatiu que fins a quatre exemplars es coneguin al Portal de Magdalena, un d'ells amb dofins, tal vegada d'època augustal.

Forma 2.5. (*CIR*) (fig. 7, 3-5) (*CIR*).

—**Variant 2.5.a** (fig. 7, 3-4). Bol de vora exvasada i solcs al llavi. Recreació local de la forma Lamb. 8 de campaniana B/oide. El diàmetre intern de la boca oscil·la a La Paeria entre els 12,2 i els 17 cm (mitjana de 14,5 cm), afins als aproximadament 13,5 que presenta un de Fonteta de Grealó. La solució decorativa més freqüent consisteix en línies, bandes o triangles a la superfície interna i substitució de la pintura per engalbes granatoses, vermelles, rosades o ataronjades

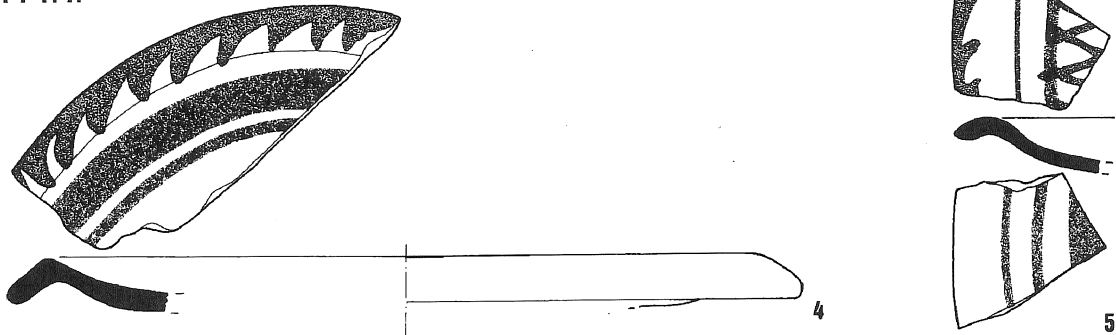
F. 1.2.

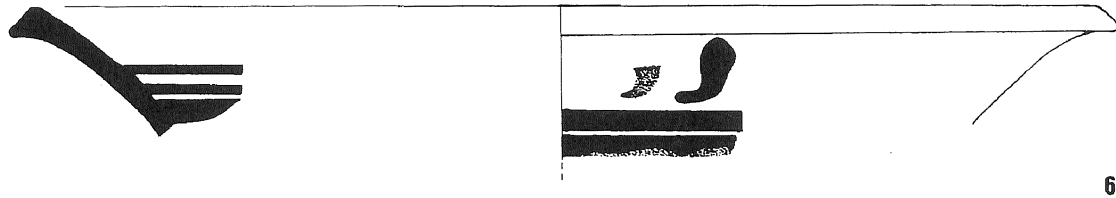
F. 1.3.

F. 1.4.

F. 1.5.

F. 1.6.

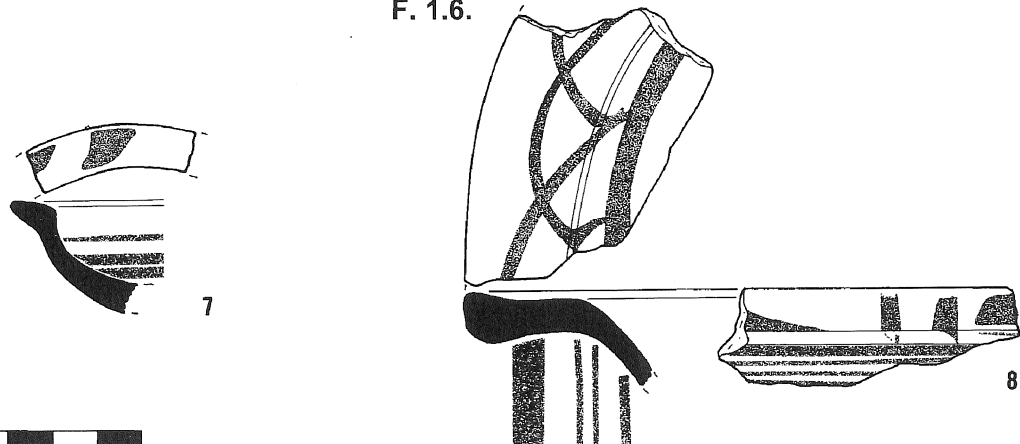

Fig. 5. Formes 1.2. a 1.6. 1-2 i 7. Antic Portal de Magdalena (Lleida); 3 i 8. La Paeria (Lleida);
4. Bassa de la Torre (les Borges Blanques); 5. Els Castellassos (Albelda);
6. La Vispesa (Tamarit de Llitera) (segons MAESTRO i DOMÍNGUEZ 1987, fig. 13,1).

a la superfície externa. Rarament apareix en coccio reduïda, amb la consegüent pasta gris, pintura que esdevé negrosa i vernís exterior marró. Identificada als dos jaciments mencionats més al Portal de Magdalena, s'ha de datar, com la forma anterior des del 70 aC. Ignorem quan es deixa de fabricar, però quatre exemplars a La Paeria enfront de dos del Portal de Magdalena podrien indicar una fi un xic anterior que les imitacions de Lamb. 1. Esdevé una personal recreació ilderdense.

—*Variant 2.5.b* (fig. 7, 5). Copa de vora exvasada i solcs al llavi, amb nansa o nanses força grans. Derivació curiosa de la variant anterior, perquè la forma Lamb. 8 no té anses. Coneguda per un exemplar de La Paeria d'11 cm de diàmetre interior de la boca.

Forma 2.6. (fig. 7, 6-9) (*CIR?*). Copa fonda de perfil còncau definible per les nanses circulars amb llengüetes sobreposades. Només en coneixem un exemplar relativament sencer, procedent de Margalef II, amb llavi arrodonit, lleugerament exvasat i solcs a la cara externa, solucions mixtes de les formes 2.3 i 2.5.a; el diàmetre intern de la boca és modest: 9,6 cm (fig. 7, 6). La decoració interna alterna línies i bandes i a l'exterior presenta engalba ataronjada. Les llengüetes —sempre una mica estrangulades— poden presentar simples traços (fig. 7, 7-8) o reticulats (fig. 7, 9). Per ara només es documenta en tres jaciments. A Olriols podria datar-se entre els ss. II-I aC, però a La Paeria es pot fixar, almenys, des del 70 aC. L'exemplar de Margalef II prové de superfície, tot i que l'engalba suggereix la segona meitat del s. I aC. No és fàcil isolar el model original: les copes de TSI o de parets fines des de mitjan segle I aC, sense descartar els prototipus metàl·lics, rars però molt influenciadors. Fora de l'àrea d'estudi coneixem una ansa amb dues llengüetes —superior i inferior— procedent del poblat ibèric d'Alto Chacón (Terol) (ATRIÁN 1976, fig. 17).

Forma 2.7. (fig. 8, 1-3) (*CPRT*). Vas de perfil còncau i vora engruixida a l'interior i l'exterior. Les mides són força constants: quatre exemplars de Raïmat oscil·len entre els 14,5 i els 16,5 cm de diàmetre de la boca, i dos del Portal de Magdalena donen 14,6 i 15,6 cm, respectivament. D'aquest jaciment un vas és gairebé sencer, amb una alçada entre els 10 i 12 cm, i un diàmetre exterior de la base de 7,7 cm. La decoració és exclusiva de la superfície externa: el cos presenta invariablement bandes i la vora triangles allargats separats per grups de quatre, o fins i tot cinc traços. Totalment absent als nivells de La Paeria, es coneixen cinc exemplars a Raïmat i nou a Portal de Magdalena. La composició decorativa és idèntica als *kalathoi* evolucionats més tardans forma 4.6.c., com aquests no té engalba i la pintura esdevé, sovint, de tonalitat marró. En un primer moment els vàrem incloure entre els *kalathoi* (GARCÉS 1988, 20-21), però el perfil del vas és inequívocament corbat. La datació, dintre del s. I dC, no es pot precisar, però pertany a les sèries més tardanes. Presenta certes afinitats amb alguns bols comuns romans.

Forma 2.8. (fig. 8, 5-8) (*CPRT*). Bol de vora engruixida a l'interior i alhora exvasada. Un vas de Raïmat amida 10 cm de diàmetre intern de la boca, i es pot considerar representatiu: entre els 9 i 12,4 cm al Portal de Magdalena. Tot i les variacions en la solució final de les vores es tracta d'una forma

relativament homogènia. La monotonia presideix les decoracions, normalment a ambdues superfícies i consisteix en línies i alguns triangles a la part superior. En algun cas no es descarta una doble funció, de bol/tapadora (fig. 8, 5). Coneixem una desena d'exemplars d'aquesta forma, exclusiva de la CPRT, a la qual es pot aplicar el comentari de la forma anterior: pintures marrons, absència a La Paeria i abundor al Portal de Magdalena, mentre que alguns exemplars procedeixen de troballes sense context, però clarament altimperials: Raïmat i Tossal Gros (el Torricó). Datable al llarg del s. I dC. La nòmina s'ampliarà amb alguns exemplars inèdits presents a l'abocador tarragoní del Passatge Cobos. La filiació sembla ésser autòctona, derivant de bols de formes més simples.

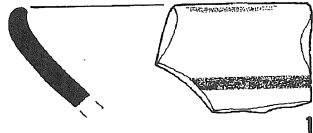
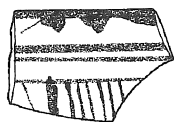
Grup 3

Forma 3.1. (fig. 9) (*CIR i potser CPRT*). Copa de boca ampla. El llavi és arrodonit i exvasat, la zona d'unió entre el coll i la part inferior presenta una marcada flexió reentrant; acostuma a portar nanses cintades que sobresurten per damunt del plànol de la vora (fig. 9, 6) i, excepcionalment, altres tipus d'anses (fig. 9, 7); el peu és baix, de secció trapezoïdal i amb la base de repòs plana (fig. 9, 8). Les mides són constants: el diàmetre interior de la boca fa 14,5 cm en un vas dels Jardins de Pompeu Fabra (Lleida), a La Paeria amidem entre 13,2 i 14,5 cm i al Portal de Magdalena se situen entre els 11,5 i els 14,5 cm. Alguns fons adscribibles amidem de 5,5 a 5,7 de diàmetre exterior. Malgrat que és abundosa, no coneixem cap exemplar sencer, però indirectament estimem unes alçades modestes, entre els 6 i els 8 cm.

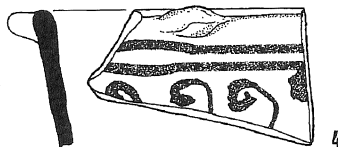
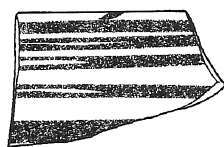
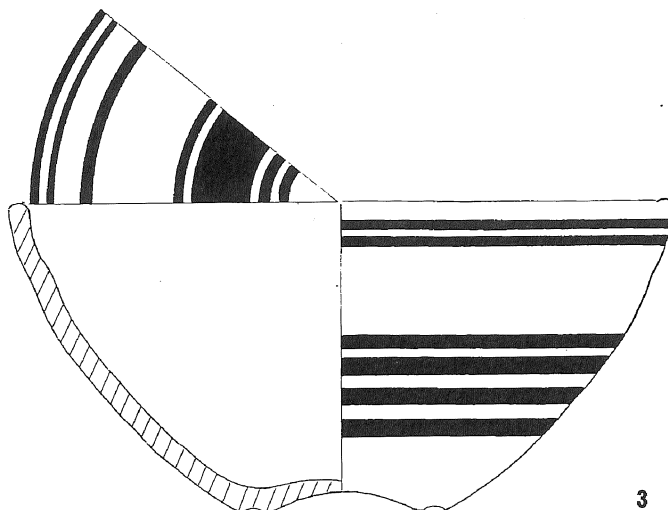
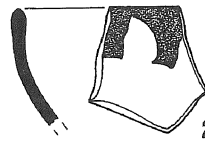
De forma invariable es pinta el terç superior de la superfície externa, la cara exterior de les nanses i tota la superfície interna. Entre els motius exteriors predominen les dents de llop i, més rarament, aquells secants o sèries de *sigmes*, en tots aquests altres casos emmarcats entre línies. Els elements premsius aporten simples pinzellades horitzontals. La temàtica de la cara interior és geomètrica: un cercle central i línies concèntriques, paral·leles o en espiral, una banda ampla a l'alçada de la carena trenca la monotonia i, en uns pocs casos, es documenten dents de llop de petita mida o triangles allargats entre dos traços. Aquesta forma no combina amb engalba blanquinosa, en canvi pot presentar una aiguada rosada.

Apareix ben representada en els nivells des del 70 aC a La Paeria, però no es coneix abans. A Ilerda sembla que es prodigà a partir de mitjan s. I aC i durant la primera meitat del s. I dC: a La Paeria més de vint individus, al Portal de Magdalena, una trentena i als Jardins de Pompeu Fabra, sis. Un o dos exemplars es coneixen a La Vispesa, El Castillo, Raïmat, La Fita i Guissona. Es tracta d'un vas que pertany al servei de taula, però no resulta fàcil seguir-ne l'origen. D'una banda hi ha la possibilitat d'una reducció del craterisc de peu baix, present al Tossal de les Tenalles durant el s. II aC (SERRA RÀFOLS, COLOMINAS 1958-65, pl. 17, 3). Tanmateix, podria ésser una introducció tardana; en aquest sentit esdevé força afí a la forma XI de M. M. Ros per a Cartagena, tot i que aquesta presenta una base més corbada així com uns motius pictòrics afins, però de diferent resolució. Per a aquests vasos s'apunten

F. 2.1.

F. 2.2.

F. 2.3.

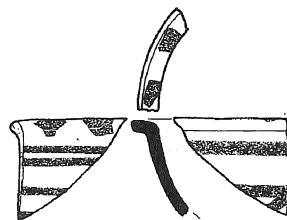
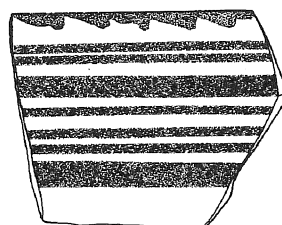
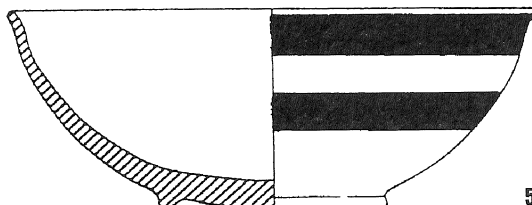
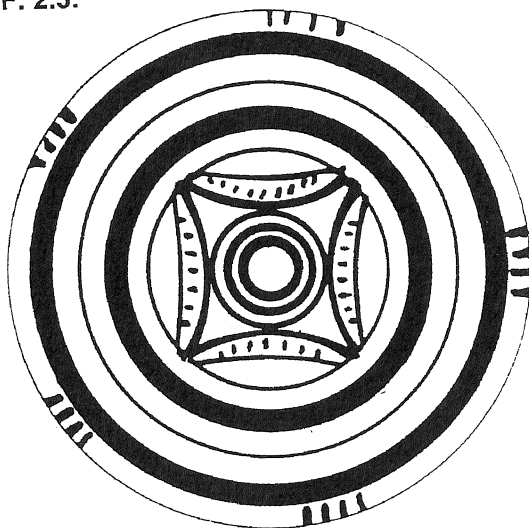
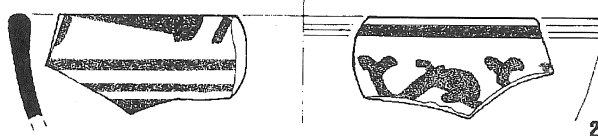
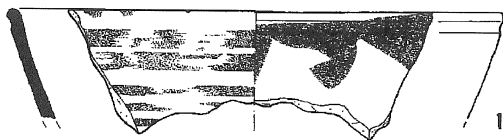
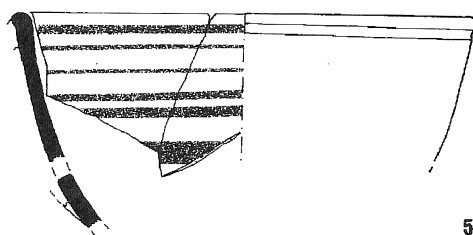
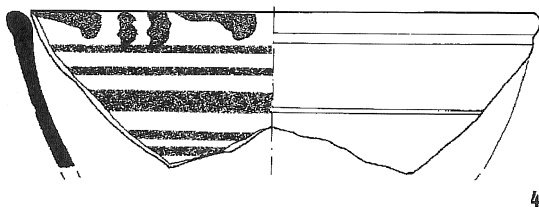
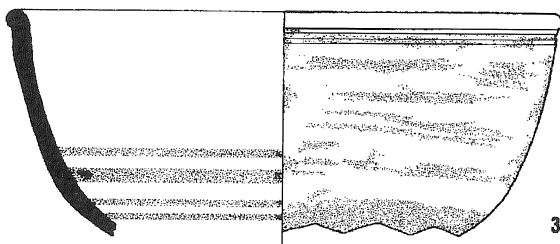

Fig. 6. Formes 2.1 a 2.3. 1, 4 i 6-7. La Paeria (Lleida); 2. Antic Portal de Magdalena (Lleida); 3. Oliuols (Sant Esteve de Lli-tera) (segons CALVO 1985, fig. 22,1); 5. *Labitolosa* (La Puebla de Castro) (segons MAGALLÓN, SILLIÈRES 1994, fig. 15, 7).

F. 2.4.

F. 2.5.

F. 2.6.

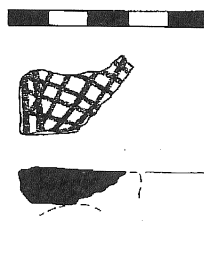
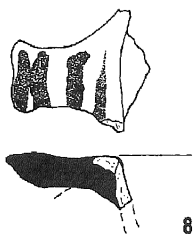
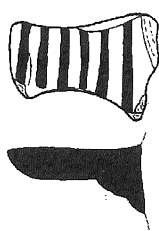
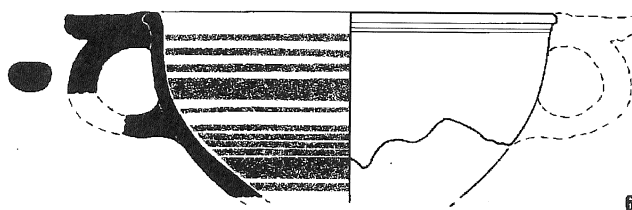

Fig. 7. *Formes 2.4. a 2.6.* 1, 4-5 i 8-9. La Paeria (Lleida); 2. Antic Portal de Magdalena (Lleida) (segons GARCÉS 1995, fig. 2, 2); 3. Fonteta de Grealó (Lleida) (segons JUNYENT, PÉREZ 1982, 80); 6. Margalef II (Torregrossa); 7. Oliuols (Sant Esteve de Llitera) (segons M. J. CALVO).

cronologies properes al canvi d'era i primera meitat del s. I dC (ROS 1989, 107-109 i fig. 41), és a dir amb un origen quelcom més tardà, i considerats imitació de copes de parets fines forma X de Mayet. Alguns exemplars ilderdenses, associats a vernís negre presenten una vora llarga i suau, pròpia de gerres (fig. 9, 4 i 6), però conviu amb altres de forma més curta i flexionada (fig. 9, 1-3). És remarcable, tot i la petita porció conservada, un fragment procedent del Portal de Magdalena (fig. 9, 5), perquè recorda clarament la forma Drag. 29 de la TSG i TSH, un vas generalment considerat anterior a Vespasià (40/50 a 60/70 dC), que portaria, excepcionalment, aquesta forma a ésser inclosa entre les CPRT.

Forma 3.2. Kantharos (CIR). Copa fonda representada per un únic exemplar emprat com a urna funerària a la necròpolis Martínez de Velasco (Osca) i coneguda per les fotografies d'una restauració. Presenta vora exvasada de llavi arrodonit, acusada carena, peu baix i dues nanses verticals molt altes. La decoració conservada és lineal amb unes cursives dents de llop damunt de la carena. Es dataria a mitjan s. I aC (JUSTE 1995, 64-65).

Forma 3.3. Cràter (fig. 10, 1) (CIT Recents). Conegut per un únic vas procedent de la sitja 1 de Missatges, la vora és exvasada, plana en la seva cara superior i amb un lleuger engruiximent a l'extrem inferior del llavi; el perfil del cos és obert, amb una suau carena i el peu és anul·lar, alt i una mica inclinat a l'exterior. Mesures: diàmetre interior de la boca, 31 cm; diàmetre exterior de la base, 11,1 cm; alçada, 16,3 cm. La vora presenta llargs triangles separats i la part superior de la superfície externa, un fris de fulles estipulades entrelaçades a un tall i acabades amb circells, amb estels i teixidors als intersticis (GARCÉS, SAULA 1996, 38-39 i 49-50). La sitja conté materials de primer terç del s. I aC.

Forma 3.4. (fig. 10, 2). (Indeter.). Contenidor ampli de vora ganxuda, només conegut per l'exemplar reproduït d'Olrriols (CALVO 1985, 16 i fig. 16.2). El diàmetre interior de la boca amida uns 31 cm. Apareix profusament decorat amb petites dents de llop, línies i ròleus a la cara interna de la vora, i línia i traços a la superfície externa. La datació és imprecisa, però les ròleus reapareixen en *kalathoi* tipològicament situables a mitjan s. I aC.

Forma 3.5. (fig. 10, 3-4) (CIR). Tulipa de tendència hemiesfèrica i vora flexionada (fig. 10,3) o ganxuda (fig. 10,4). En el primer cas el diàmetre interior de la boca és, aproximadament, de 10,5 cm. El coneixem per pocs exemplars, molt fragmentaris. La decoració exterior són bandes i línies. Apareix a les sitges de Cortals (Cervera), pels volts dels anys 70-50 aC, i a La Paeria en les mateixes dates.

Grup 4

Forma 4.1. (CIT Antiques). *Kalathos* d'ala totalment exvasada o gairebé, i del mateix gruix que la paret del vas; el cos manifesta una disposició cilíndrica i, en algunes ocasions, una mica sortint o reentrant; el fons és umbilicat. Els exemplars més antics poden presentar nanses isolades o adherides i en forma de trena. A retenir les dimensions grans de la forma: els diàmetres interiors de Margalef se situen entre els 20

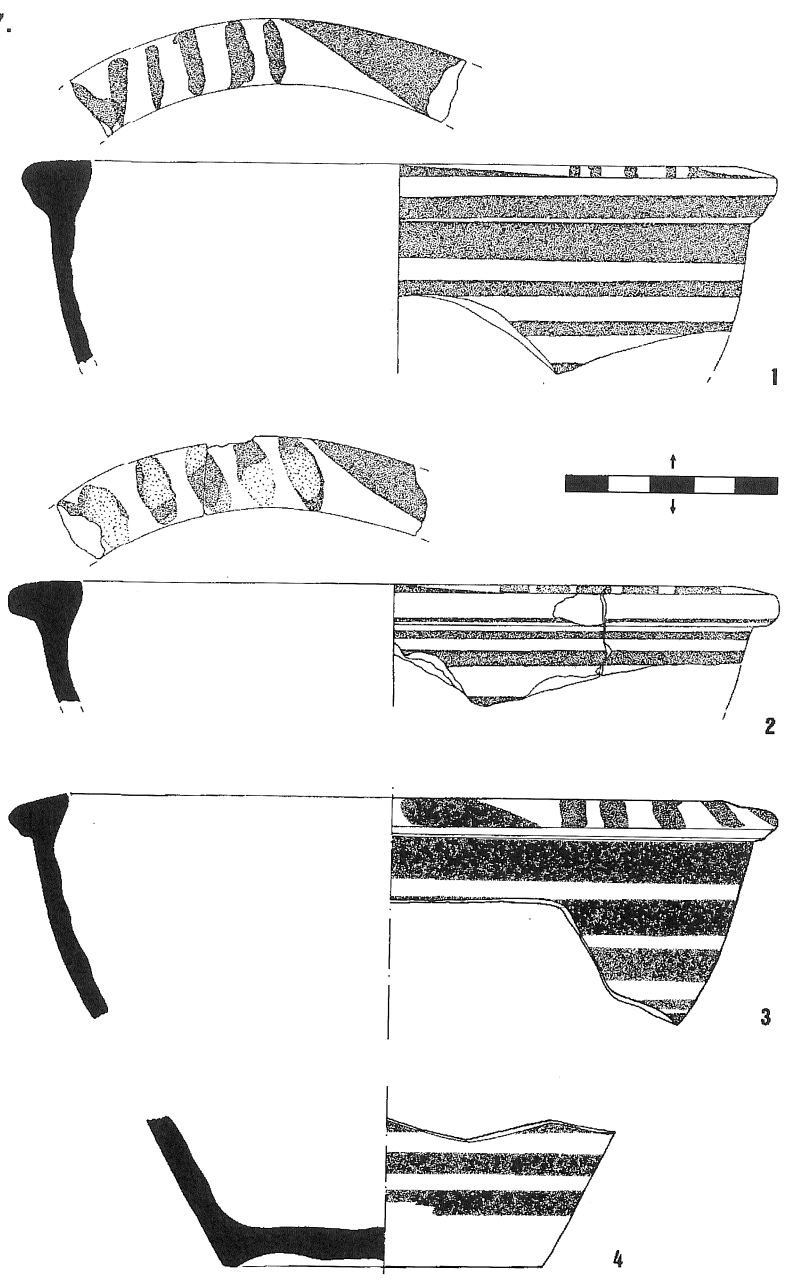
i els 27,5 cm i al Tossal de les Tenalles entre els 20 i els 36,8 cm. La decoració és molt variada: damunt de l'ala acostuma a presentar dents de llop en punta de diamant, ocasionalment combinades amb altres motius. La superfície externa del cos apareix dividida per bandes en dos o tres registres, segons la mida del vas, i poden contenir una àmplia gamma de solucions geomètriques o fitozoomorfes.

Correspon als *kalathoi* més antics de la vall del Segre, una forma originària del Llevant peninsular, que es pot datar en la segona part del període ibèric ple. D'aquí s'estengué a Catalunya, vall de l'Ebre i sud de França. A les terres lleidatanes sembla arribar a finals del s. III aC i es característic de la primera meitat de la centúria següent. Això no obstant, atesa la senzillesa formal la forma 4.1 pot perdurar, de forma minoritària una mica més, amb temàtiques decoratives evolucionades. En un primer moment es considerarà una influència del taller de Fontscaldes (PELLICER 1966, 106); posteriorment s'han pogut constatar les diferències i la relativitat de les semblances (GUÉRIN 1986, 83-89; LAFUENTE 1992, 53-56). Avui cal valorar la formació d'uns estils propis a l'occident de Catalunya (CONDE 1992, 125-127).

Forma 4.2. (fig. 11, 1-3). (CIT Antiques-Recents). *Kalathos* d'ala totalment exvasada o gairebé, regruixida a l'exterior fins derivar en un perfil més o menys triangular; el cos és cilíndric o lleugerament troncocònic. Els diàmetres de les boques són sensiblement menors que la forma anterior: 19,5 cm de mitjana a la Plaça de Sant Joan, 19 cm als Jardins de Pompeu Fabra, 14 cm a La Paeria, entre els 14 i 21,5 cm al Portal de Magdalena. Un exemplar de La Suda amida 13,5 cm de diàmetre intern de la boca i 15,5 cm d'alçada, amb una base umbilicada (fig. 11,5). Predominen les decoracions geomètriques. Les vores netament triangulars presenten dents de llop separades entre si i semicercles concèntrics al cos (fig. 11, 1). A la Plaça de Sant Joan podrien datar-se al s. II aC. L'exemplar de La Suda introdueix algunes novetats: la vora presenta grups de traços efectuats amb pinta múltiple i espais de reserva, i el cos bandes amples i filets amb un registre únic de costellams. No té context clar, però opinem que una datació des de mitjan s. II aC s'hi adiu. La Paeria ens indica que alguns individus poden assolir la part central del s. I aC. Els exemplars de vora triangular i parets una mica corbades es daten a les Illes Balears entre 175 i 125 aC (forma 2 de NICOLÁS, CONDE, 1993, 21-22).

Forma 4.3. (figs. 11, i 12 a 14). (CIT Recents- CIR Plenes). *Kalathos* de vora reentrant, en molts casos de major gruix que la paret; cos cilíndric o troncocònic i fons umbilicat. Els diàmetres interiors de les vores són en general una mica menors que els de la forma 4.1, però encara hi ha exemplars força grans. A Olrriols una desena d'exemplars mesurats aporten una mitjana de 23,2 cm. En altres llocs: 24,2 cm a La Alegria, 18,5 cm al Solar de la Diputació d'Osca, 25,4 cm als Castellassos i de 24,5 a 27,5 cm al Tossal Gros. Hi ha exemplars gegants a Les Corques, amb 35 cm, i molt petits: 13,2 i 20,5 cm a Torre Claret o 19 cm a Castelló. A la Plaça de Sant Joan de Lleida sis casos se situen entre els 20,6 i els 24 cm; encara són menors i segurament més tardans a La Paeria: tretze mesures entre els 12,4 i els 31,8 cm —mitjana de 20,4— i encara més al Portal de Magdalena: cinc exemplars entre els

F. 2.7.

F. 2.8.

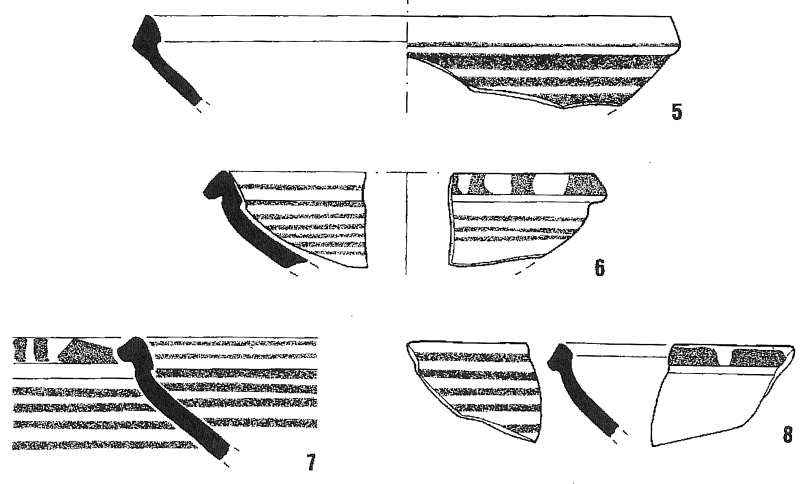

Fig. 8. Formes 2.7. a 2.8. 1-2. Raimat (Lleida) (segons GARCÉS 1988, 39). 3-7. Antic Portal de Magdalena (Lleida).

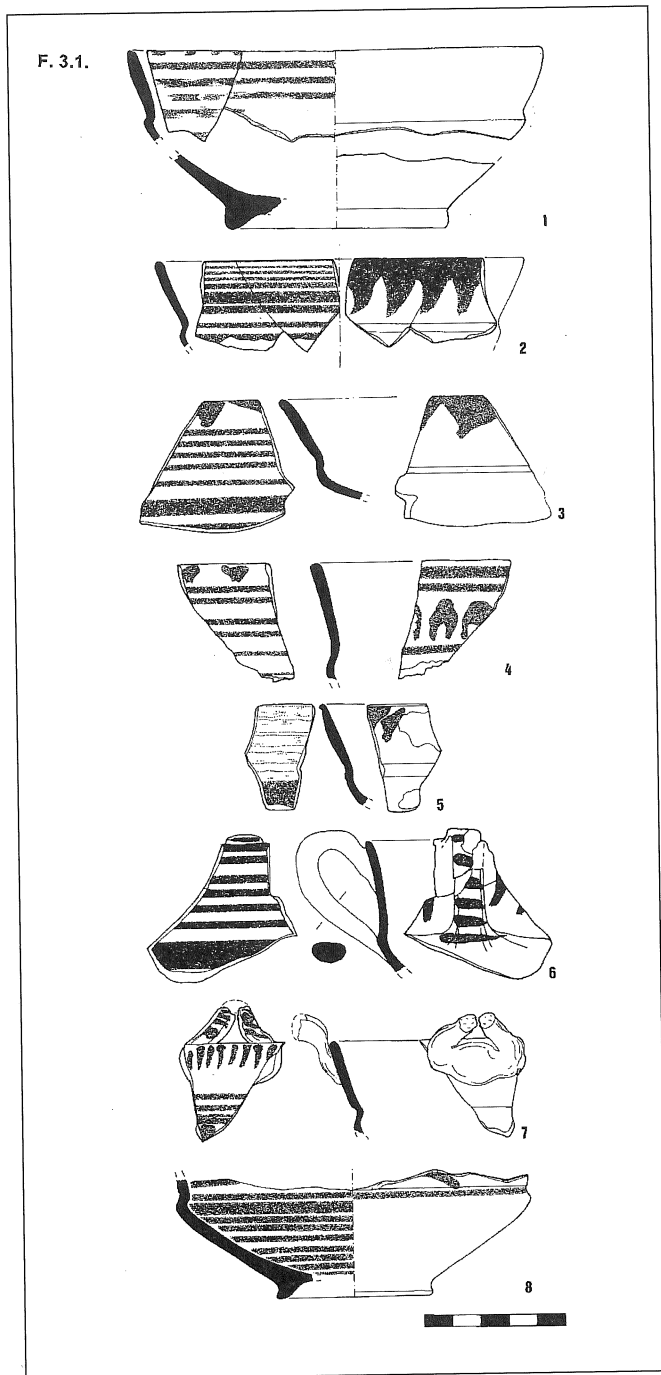

Fig. 9. Forma 3.1. 1, 4 i 7-8. La Paeria (Lleida); 2-3 i 5. Antic Portal de Magdalena (Lleida); 6. Jardins de Pompeu Fabra (Lleida).

12,6 i els 29,6 cm —mitjana de 19,5. La comarca de les Garrigues presenta dades similars: entre 10 i 26,3 cm a Bassa de La Torre i de 18 a 27 cm a La Fita. Ja a l'Urgell, entre finals del s. II aC i primer terç del segle I aC, a Missatges, comporten 25,6 i 26,5 cm per a peces amb pintura directa i mesures menors, de 16,4 i 22,5 cm per als casos amb bicromies, equivalents als aproximadament 23 cm de l'exemplar bicrom de Cortals. No hi ha cap jaciment a la zona amb fase del trànsit dels ss. II-I aC que no tingui *kalathoi* d'aquest tipus. L'origen cal cercar-lo en una derivació local de les formes 4.1 i 4.2. Es poden determinar variants:

—Variant 4.3.a Vora poc reentrant i ala del mateix gruix que la paret. Les dents de llop esdevenen cursives

i sovint irregulars, amb una línia perimetral interna. Hi ha exemplars amb datació imprecisa als ss. II-I aC a Plaça de Sant Joan (fig. 11, 4), o des del 70 aC a La Paeria (fig. 12, 2). En algun cas la línia és central, amb petites dents de llop i grups d'esses encavalcades (fig. 12, 1).

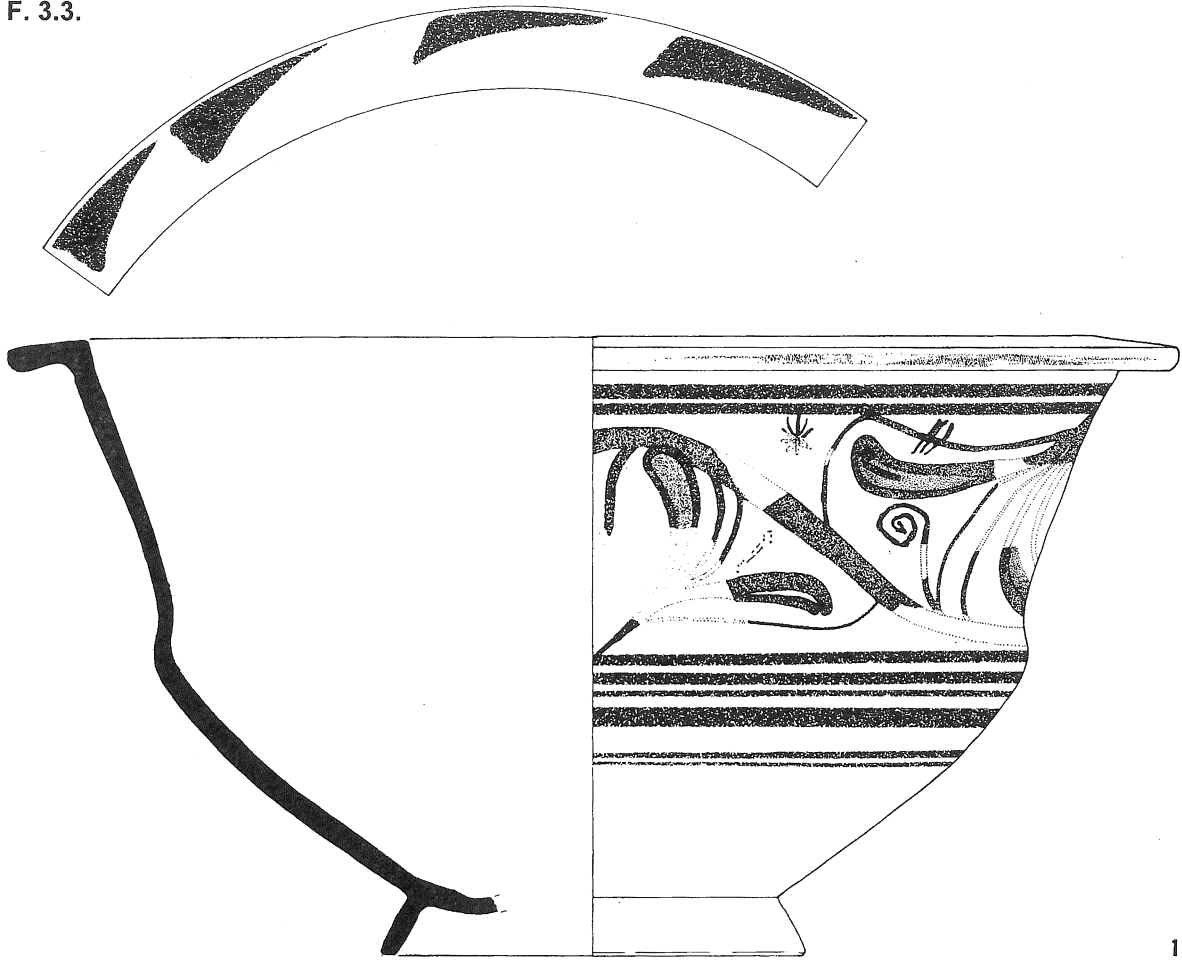
—Variant 4.3.b Vora reentrant, ala engruixida i possible basculació exterior. Hi ha exemplars de vora plana en vasos de forta tendència cilíndrica i carena marcada en la base, juntament amb d'altres de vora lleugerament inclinada, encara que no sempre, en vasos lleugerament troncocònics. L'ala és decorada amb dents de llop relativament regulars. Cos força cilíndric i decorat amb fulles exemptes amb grans bràctees, datable entre 115/110 i 95/90 aC a Guissona (fig. 12, 3). Del primer terç del s. I aC sembla ésser un *kalathos* de Missatges que inicia ja les dents de llop estirades, però encara manté una nansa prima i adherida, i decoració al cos en dos registres: el superior amb afinitats amb la peça anterior, i l'inferior amb una sèrie de semicercles concèntrics (fig. 12, 4). Del mateix jaciment i amb idèntica cronologia és un altre exemplar, amb l'ala ja inclinada i el cos lleugerament troncocònic, sense anses, però amb motlures a la zona d'unió del cos amb la vora; les dents de llop, estirades, apareixen unides amb una línia perimetral i els motius del cos són similars a l'anterior (fig. 13, 3).

Un grup d'exemplars presenten la vora engruixida i mitjanament reentrant, amb decoració de traços amb pintura múltiple i banda perimetral a La Paeria (fig. 12, 4), des del segon terç del s. I aC. Sovint és més fàcil detectar variables que afinar cronologies. Possiblement de principis del s. I aC són els *kalathoi* de característiques formals ja vistes, però decorats amb dents de llop estirades i isolades (fig. 13, 1-2) i temes geomètrics al cos amb fins pinzells múltiples. La tècnica Orlíols de bicromia sembla introduir també força novetats, o millor dir, simplificacions. Així en un *kalathos* datable al primer terç del s. I aC a Missatges observem una inusual tendència reentrant de la vora i un perfil troncocònic acusat; comparteix, però, les dents de llop estirades i unides, i les temàtiques geomètriques amb pintura múltiple (fig. 14, 2).

—Variant 4.3.c Vora reentrant, equidistant entre els dos costats i perfil sempre troncocònic. Tot i la coexistència innegable de variants, sembla una evolució de la variant anterior. Les vores acostumen a presentar dents de llop molt estirades, amb la línia perimetral ondulada entre elles, resseguint-les (fig. 14, 4), separant-les (fig. 14, 1) o bé amb altres solucions com petites dents de llop (fig. 14, 3). El cos pot presentar un registre metopat en vertical (fig. 17, 4) en sincronia amb l'estil Elx-Arxena, però acostuma a subdividir-se en petits camps horitzontals, on les bandes i les línies guanyen un inusitat protagonisme (fig. 14, 3). Aquesta darrera solució, com veurem, tindrà força èxit amb la forma 4.4. Les cronologies, quan es disposen, indiquen dades més tardanes: a Cortals segon quart del s. I aC, afí a La Paeria i impossible de determinar a Orlíols.

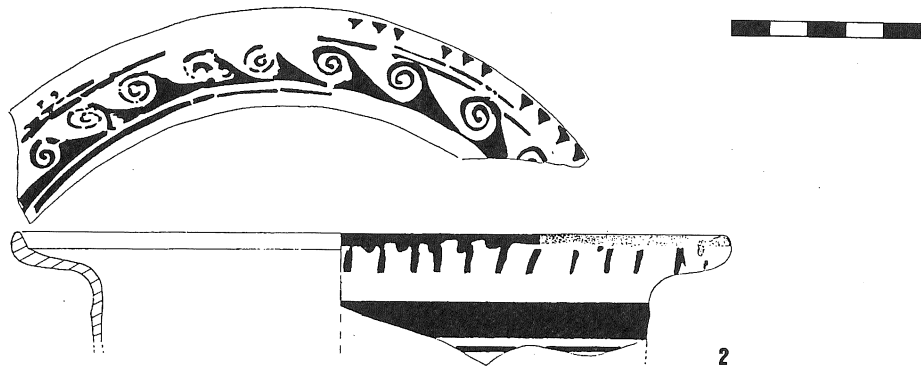
Dos *kalathoi* de vora acusadament reentrant van aparèixer a l'estrat VI A2 d'*Albintimilium*, datable entre els anys 60-50 aC, i per als quals s'ha proposat un origen en la Catalunya meridional (CONDE 1996, 146 i fig. 14, 1 i 7). També es coneix una petita vora procedent d'Albenga (CONDE 1996, fig. 20, 4).

F. 3.3.

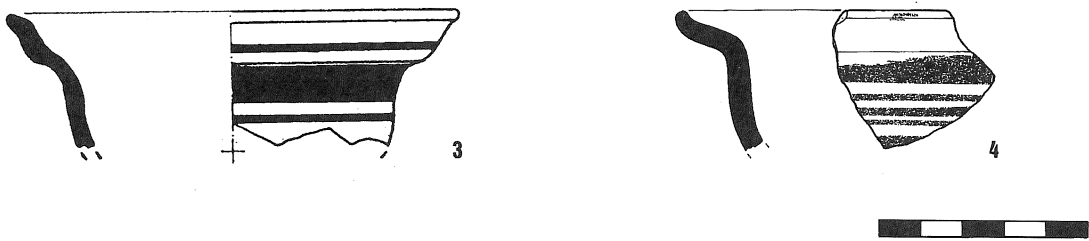
1

F. 3.4.

2

F. 3.5.

3

4

Fig. 10. Formes 3.3. a 3.5. 1. Missatges (Tàrraga) (segons GARCÉS, SAULA 1996, 49-50); 2. Oliols (Sant Esteve de Llitera) (segons CALVO 1985, fig. 16,2); 3. Cortals (Cervera) (segons LAFUENTE, LÓPEZ 1987, 24 i n. 28), 4. La Paeria (Lleida).

Forma 4.4. (fig. 15). (*CIR Transicionals*). *Kalathos* evolucionat. Vora totalment reentrant i flexió exvasada a la part superior del cos, mentre la part inferior pot ésser cilíndrica o troncocònica. Les mesures són modestes: 22 cm a La Fonteta de Grealó —amb una alçada propera als 23 cm i fons umbilicat— (fig. 15, 1); 18 cm al Portal de Magdalena (fig. 15, 2). Altres mesures al mateix jaciment aporten entre els 15,2 i els 15,8 cm, —equivalents als 16 cm d'un vas de Plaça de Sant Joan—, sense comptar les formes acusadament verticals de boca estreta, de 10,2 a 15,8 cm (fig. 15, 4-5).

Desapareguda la tècnica Olriols i entrant en joc les aiguades ataronjades, possiblement en època augustal, observem com els triangles allargats —ja no es poden considerar dents de llop— guanyen les vores, sols o intercalant grups de dos o tres traços. Al cos les bandes i línies comencen a perdre jeraquies, i els registres són petits i secundaris, amb motius molt evolucionats: les emes entre traços, potser derivades dels costellams amb pinta múltiple, les esses encavalcades com a motiu principal i no secundari (fig. 15, 1), els triangles reomplerts amb pinzellades (fig. 15, 2) —tan afins a la fig. 20, 6 que recorden una mateixa mà— o els arquells (fig. 15, 3), substituïts dels semicercles concèntrics.

La tendència exvasada de la meitat superior del *kalathos* es comú als exemplars més tardans. Amb una posició molt diferent de la vora, de la decoració de l'ala i de la solució compositiva del cos, s'observen similituds formals en un exemplar emprat com a urna cinerària a la necròpolis de *Mago* (Maó, Menorca), amb una datació incerta, però possiblement julia-clàudia (NICOLÁS, CONDE 1993, 116-117). Això no obstant, on es troben més semblances formals és en l'estil Elx-Arxena, a la segona meitat del s. I aC.

Forma 4.5. (figs. 16-17) (*CRPT*). *Kalathos* evolucionat. Vora reentrant i regruixada, perfil acusadament troncocònic i fons amb un petit peu amb superfície de repòs plana, manllevat de les ceràmiques comunes. Culmina la reducció de mides anunciada per les formes anteriors. A Raïmat tretze vasos calculables donen de 13,2 a 18,2 cm, però la majoria es concentren puntualment entre els 14 o 15 cm. Els fons coneguts tenen entre 6 i 7 cm de diàmetre exterior. Aquestes mesures es repeteixen amb asombrosa fidelitat en altres jaciments: 14 cm i escaig fa l'únic exemplar adscribible de Plaça de Sant Joan —14,8 cm—, un vas sencer del Portal de Magdalena que, a més a més, permet calcular una alçada de 12,8 cm (fig. 17, 3). Això no obstant, en aquesta darrera estació hem pogut mesurar fins a vint-i-tres vasos, que van dels 10,6 als 21,4 cm, amb una mitjana sensiblement major: 18,6 cm. Es troben mesures intermèdies en altres localitats: 16,8 cm al Tossal Gros, 17 cm a Mas de Melons (Castellans) i 19,2 cm a Guissona. Pel que fa a la decoració esdevé monòtona i simple: la superfície externa de la vora presenta triangles molt allargats entre grups de quatre o cinc traços i el cos presenta una senzilla decoració geomètrica de bandes horitzontals i, com a molt, amb una banda central ampla. La variabilitat de les vores és remarcable i ja fa alguns anys se n'establiren per a Raïmat cinc tipus (GARCÉS 1988, 20-21). Avui, però, no considerem rellevant aquest fet i reunim tots els exemplars en un conjunt, que contraposem a un altre de localitzat, principalment, al Portal de Magdalena.

—*Variant 4.5.a.* (fig. 16). Presenta formes fines i la meitat dels exemplars tenen engalba vermellova.

—*Variant 4.5.b.* (fig. 17). Forma més "robusta", amb vores de vegades poc reentrants (fig. 17, 2-3) i decoració encara més simplista. És impossible en l'actualitat determinar la contemporaneïtat o posterioritat cronològica de les variants.

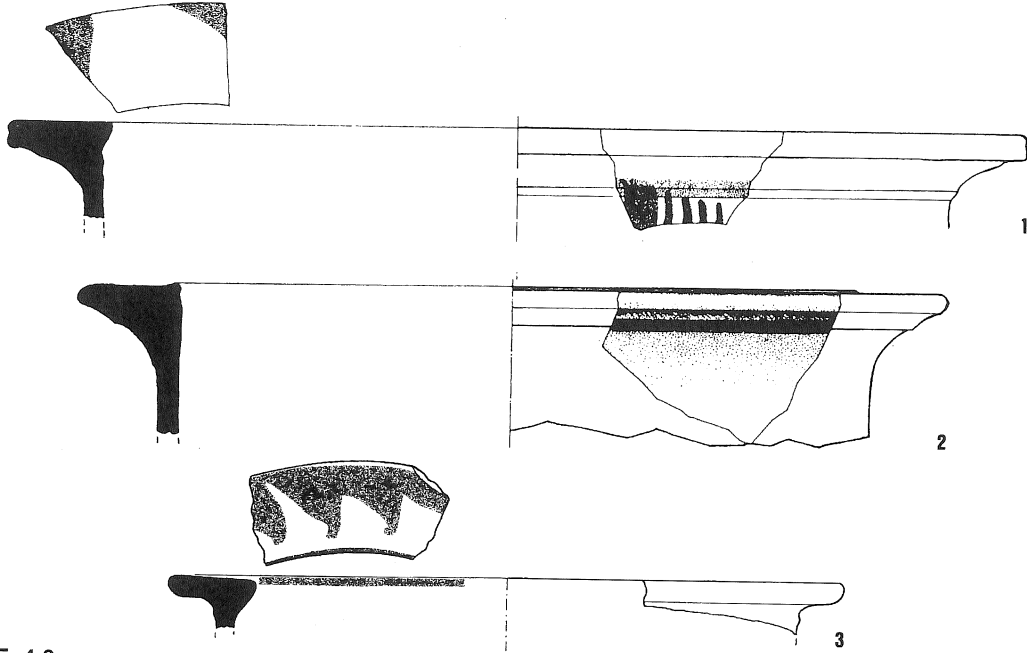
Excepte algun exemplar clarament superficial a La Paeria, no apareix en els nivells anteriors al 10 aC. Hi ha trenta-sis vores al conjunt de Raïmat, on esdevé la forma distintiva. Posteriorment s'ha vist superat per la troballa de seixanta-quatre exemplars, alguns gairebé sencers, a Portal de Magdalena. Petites quantitats s'han trobat al Tossal Gros, Mas de Melons (PÉREZ ALMOGUERA 1988, 71-88), Bassa de la Torre, el Gatellar (Les Borges Blanques), Fogonussa B (Sant Martí de Riucorb) i Guissona. Esdevé una singular forma local de la CPRT. Fora de la vall del Segre ja havíem indicat la presència d'aquesta ceràmica a *Tarraco* (AMO 1985, fig. 16, 8-9), confirmada pels materials inèdits del Passatge Cobos.

Forma 4.6. (fig. 18, 1-3). (*CIR*). *Kalathos* evolucionat. *Kalathos* d'ala penjant i cos troncocònic. Alguns exemplars procedents de La Paeria indicarien una cronologia de mitjan s. I aC, amb solc a la vora i registres amplis, en alguns casos amb retícula romboïdal (fig. 18, 1). Els elements propis de la segona meitat del s. I aC són ben presents en vasos del Portal de Magdalena: basculació i engruiximent de la vora, triangles molt separats pintats damunt de l'ala i registres subordinats a les línies amb dobles ferradures, indicatiu de transicionalitat. Un vas procedent de Gebut (Soses) amida només 14 cm de diàmetre de boca i té una alçada de 10,7 cm. Malgrat suportar una restauració antiga, la vora regruixida, els triangles entre dos traços a l'ala i la subordinació del cos a les línies i bandes, només alterada per una sèrie horitzontal d'esses ganxudes (fig. 18, 3) l'equiparen a les CIR transicionals que hem vist per la f. 4.4.

Forma 4.7. (figs. 18, 4-6 i 19) (*CIR*). Contenidor obert de vora exvasada, flexionada en forma d'ala penjant i amb un solc en el plànol superior per facilitar l'encaix de la tapadora. El cos és troncocònic. Malgrat ésser una forma abundosa —més de cinquanta individus a La Paeria i altres tants al Portal de Magdalena, com a jaciments més destacats— no disposem d'exemplars sencers, ignorant la solució de la base. En nombrosos casos és possible determinar el diàmetre interior de la vora i observar una gran variació de mides, sovint grans. Catorze mesures a La Paeria donen de 17 a 32 cm —mitjana de 23 cm—; dos exemplars dels Jardins de Pompeu Fabrá amiden 13 i 31,4 cm, respectivament, i nou casos al Portal de Magdalena entre els 13 i els 31,4 cm —mitjana de 25 cm—. En funció de la morfologia de la vora és possible distingir:

—*Variant 4.7.a* La vora és inclinada i clarament separada del cos del vas. Conté els individus més antics, mai anteriors a l'any 70 aC i molt reixits a La Paeria. Les ales apareixen decorades amb triangles allargats i separats (fig. 18, 4-5) i el plànol superior és molt horitzontal, per l'afinitat dels *kalathoi* deuen d'ésser vasos de mitjan s. I aC. La variant presenta una basculació de la vora, que s'enfonsa per l'interior, fet que coincideix amb la decoració de parelles de traços entre triangles a la vora i línies i triangles reomplerts

F. 4.2.

F. 4.3.

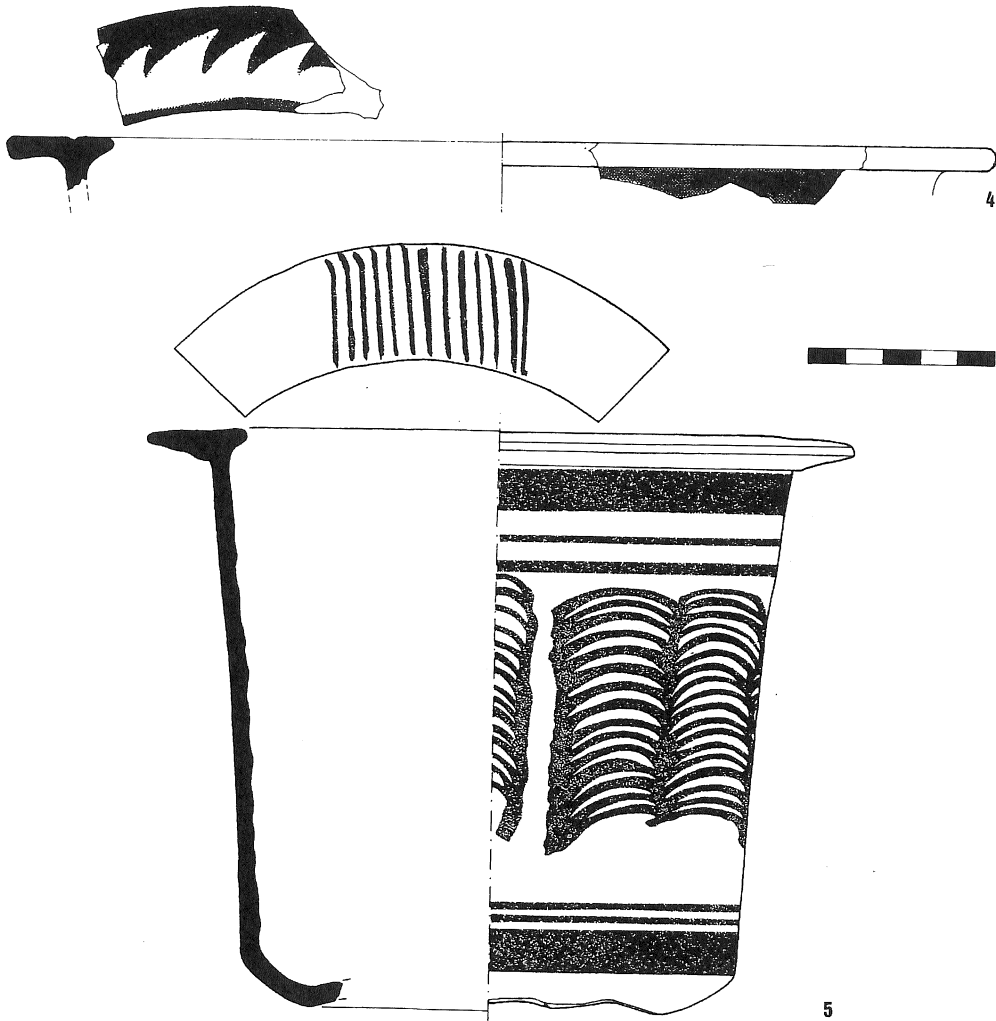

Fig. 11. Formes 4.2. a 4.3. 1-2 i 4. Plaça de Sant Joan (Lleida) (segons JUNYENT, PÉREZ 1995, 226);
3. La Paeria (Lleida); 5. La Suda (Lleida).

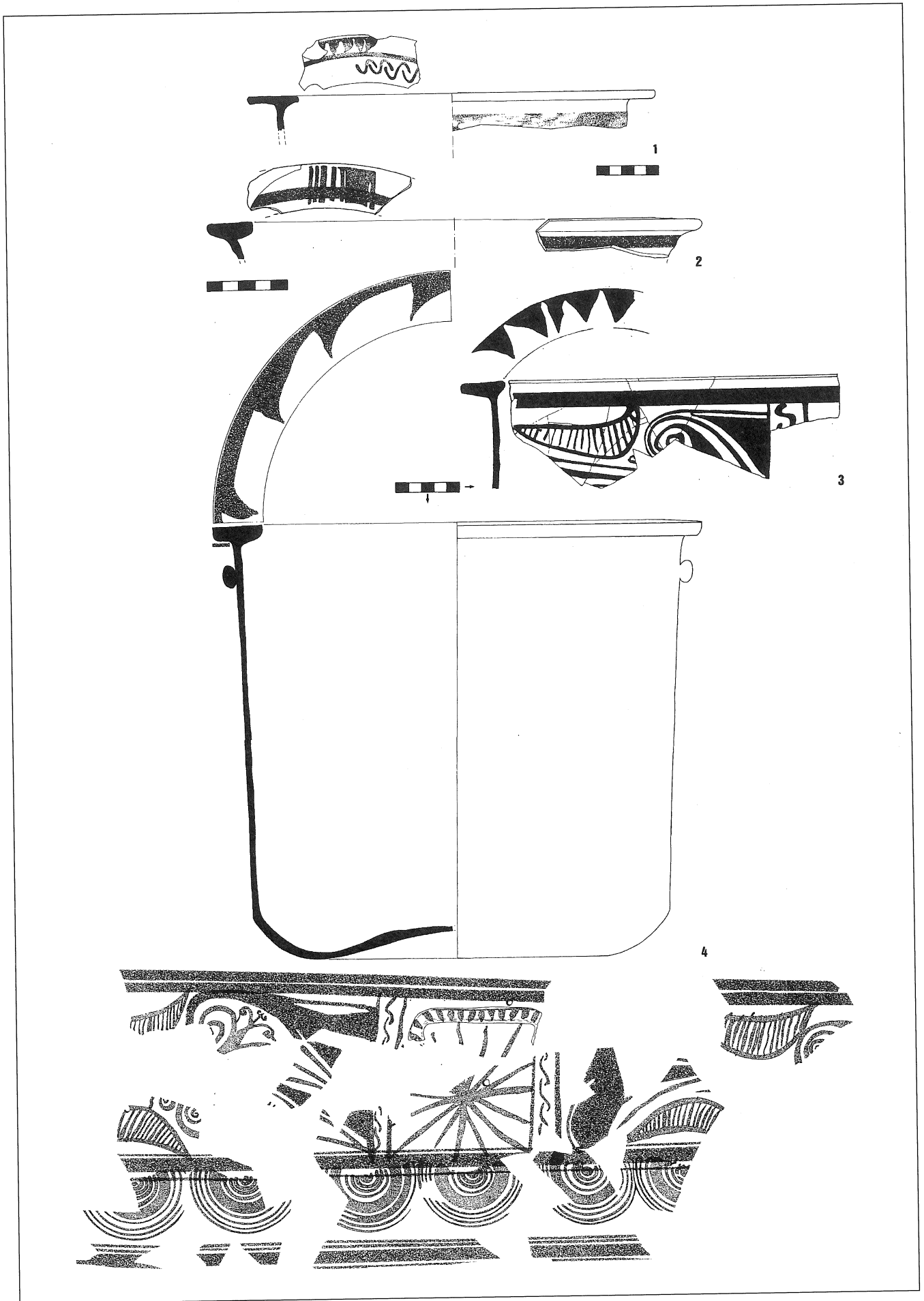

Fig. 12. Forma 4.3. 1. Plaça de Sant Joan (Lleida) (segons JUNYENT, PÉREZ 1995, 227); 2. La Paeria (Lleida); 3. Camp Primer (Guissona) (segons GUITART *et al.* 1998, fig. 13); 4. Missatges (Tàrraga) (segons GARCÉS, SAULA 1996, 43-44).

de traços, motius propis dels *kalathoi* transicionals, per la qual cosa deu perviure pels volts del canvi d'era (fig. 18, 6).

—*Variant 4.7.b* La vora esdevé totalment penjant i s'aproxima a la paret del vas. Sembla arrancar una mica més tard que la variant anterior i conté motius transicionals com les dobles ferradures a mà alçada (fig. 19, 1-5). Possiblement pertany al darrer terç del s. I aC, però en desconeixem el moment final, tot i que conviu amb altres variants.

—*Variant 4.7.c* La vora apareix totalment fusionada amb el cos. Sembla l'evolució lògica de la variant anterior. El solc marcat de 4.7.a/b ha desaparegut (fig. 19, 6-7) i la decoració és inequívocament transicional. Per la seva absència a Paeria, aniria des l'any 10 aC al 40 dC si se'n confirmés la inexistència en conjunts tipus Raïmat. És molt prolífica al Portal de Magdalena.

Les variants poden obeir a factors no sempre cronològics, tals com la diferent habilitat dels obradors. Les engalbes ataronjades són més abundoses a les variants b i c, un altre indicatiu de la seva modernitat. El contenidor troncocònic és una forma específica de la vall del Segre, que una vegada més ens mostra una gran capacitat creadora entre els ceramistes del s. I aC. És possible que l'origen estigui en una deformació molt acusada dels *kalathoi*.

Grup 5

Forma 5.1. (fig. 20, 1-5). (*CIR-CRPT*) Gerreta bicònica de vora exvasada, llavi arrodonit i dues anses senzilles que assoleixen l'alçada del plànol superior de la vora. En l'únic perfil sencer que coneixem el fons del qual no té peu (fig. 20, 1). A La Paeria, cinc exemplars aporten diàmetre de la boca, entre els 10,8 i els 13 cm, la qual cosa comporta una mitjana d'11,8 cm, que coincideix amb els 11,6 cm de l'únic exemplar calculable a Portal de Magdalena, però tan deteriorat que podria correspondre a un gerro (fig. 20, 4). Hi ha una gran diversitat en els detalls de les vores, més o menys ganxudes a La Paeria, una tendència que s'accentua en els exemplars de Portal de Magdalena. La pintura ocupa la superfície interna i externa de la vora, la part superior i l'inici de la flexió de la cara externa del cos i els costats externs de les anses. Les vores poden presentar traços oblics o bandes; les anses, pinzellades horitzontals, la part superior del cos sol presentar un registre emmarcat. En alguns casos es tracta d'un tall progressiu amb cercells i fulles petites de tinta plana (fig. 20, 1-2), en altres ocasions se substitueix per un registre metopat en vertical (fig. 20, 3) o per retícula romboïdal (fig. 20, 3).

Relativament freqüent a La Paeria, tindria una cronologia des del 70 aC. L'exemplar del Molí d'Espígol va aparèixer associat a campaniana B en la darrera i mal conservada fase del jaciment (Hab. 96, Tornabous I), tipològicament molt afí a les sèries de Paeria. La mínima presència a Portal de Magdalena, amb engalba ataronjada, i d'algunes carenes amb temàtica fitomorfa a Raïmat ens indiquen una pervivència entre les CIR transicionals i les CRPT. La forma possiblement tingui el seu origen en les gerres bicòniques de major mida presents en poblats ibèrics com Margalef i el Tossal

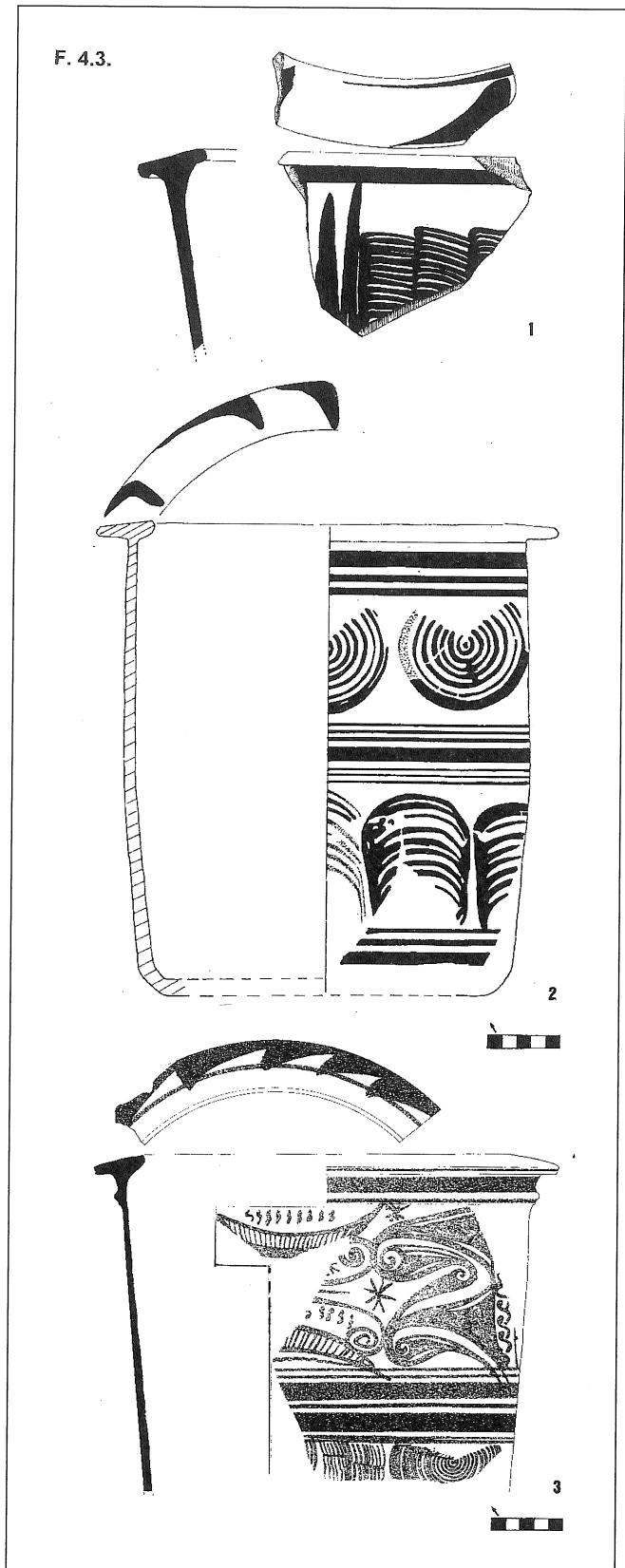

Fig. 13. *Forma 4.3.* 1. La Vispesa (Tamarit de Llitera) (segons MARCO, BALDELLOU 1976, 97a); 2. Oliuols (Sant Esteve de Llitera) (segons CALVO 1985, fig. 11); 3. Missatges (Tàrraga) (segons GARCÉS, SAULA 1996, 42).

de les Tenalles. L'origen local, adaptat a la industrialització creixent, explicaria la temàtica fitomorfa desaturada, així com l'absència de paral·lels estrictes en altres regions.

Forma 5.2. (fig. 20, 6). (*CIR Transicionals*). Gerra afí a la forma anterior, però de major mida, coneguda per un únic exemplar de Gebut (Soses) molt restaurat. El diàmetre intern de la boca és de 14 cm i l'alçada conservada de 14,7 cm. Les anses són dobles i sobresurten lleugerament per damunt de la vora, decorades amb grups de pinzellades horitzontals i verticals. La vora també va rebre traços oblics a la cara externa, la part superior del cos presenta un camp dividit en dos registres: en el superior triangles reomplerts de traços, en el de sota una seriació de dofins. Tot i que d'aquest exemplar s'ignora el registre estratigràfic, la decoració de triangles es repeteix amb sorprenent fidelitat en un *kalathos* transicional del Portal de Magdalena (fig. 15, 2); així mateix la temàtica dels dofins sembla que pertany a aquest horitzó. Això ens porta a una datació augustal.

Forma 5.3. (fig. 21, 1). (*CIT*). Gerro de cos cilíndric, possible *oinochoe*. Forma rara i fragmentària. De la Plaça de Sant Joan (Lleida) procedeix el cos d'un exemplar decorat amb costellams (JUNYENT, PÉREZ 1995, figs. 28-29). No té context i no es pot descartar una atribució al llarg del s. II aC, en part anterior a la temàtica que ens ocupa. Crida l'atenció l'absència de *choes* entre les CIR i sèries posteriors, quan eren conegudes en ambients anteriors al Tossal de les Tenalles (SERRA RÀFOLS, COLOMINAS 1958-65, pl. 15, 3) i a finals del s. III aC a Margalef (JUNYENT 1972, fig. 15). Cal considerar que aquestes són precisament les formes característiques dels serveis de la ceràmica de vernís roig ilergeta primer, i de les ceràmiques comunes engalbadades després.

Grup 6

Forma 6.1. (fig. 21, 4). (*CIT Recents*). Olpe de vora flexionada i exvasada, coll estret i carena marcada; de l'ansa només es conserva l'arrancament. Representat per un fragment procedent de la sitja número 1 de Missatges (Tàrrrega). El diàmetre interior de la vora és de 7 cm. Presenta la bicromia tipus Olriols, amb decoració pintada de línies a la cara interna del llavi i pinzellades verticals a l'externa, la vora conté rectangles entre traços, amb paral·lels a Olriols; al seu torn, el coll conté dues puntes de fletxa entrelaçades a la base, un serpentiform i un registre entre dues línies format per parelles de traços verticals. Datació: primer terç del s. I aC.

Forma 6.2. (fig. 21, 3). (*CIR*). Gerro de coll alt, vora flexionada i llavi arrodonit. Representat per un fragment singular procedent de La Paeria. El diàmetre interior de la vora és de 12,8 cm. La decoració pintada se situa totalment a la superfície externa, amb un conjunt de línies damunt la vora i començament del coll, on predomina un espai segmentat per parelles de línies curtes i oblíquies, amb algunes pinzellades irregulars entre elles. Es dataria a la part central del s. I aC.

Forma 6.3. (fig. 21, 2). (*Incerta*). Gerro de cos globular i vora engruixida. Forma difícil de precisar a causa de l'estat de fragmentació dels exemplars coneguts que, en general, presenten una vora flexionada i un engruiximent motllurat. Són vasos de notable diàmetre de la boca i conserven pintura en ambdós costats de la vora. Algunes troballes són de superfície, altres procedeixen del Portal de Magdalena.

Forma 6.4. (fig. 21, 5). (*CIR*). Tenalla de coll destacat i vora exvasada. Forma arcaïtzant amb decoració lineal; això no obstant, apareix inequívocament documentada entre els nivells sertorians d'Osca (JUSTE 1994, 150, fig. 19).

Forma 6.5. (fig. 21, 6). (*CIT*). Tenalla de cos globular i vora exvasada. Forma infreqüent, només representada per un vas incomplet procedent de la Plaça de Sant Joan de Lleida. El diàmetre intern de la vora és d'aproximadament 11,6 cm i presenta una complexa decoració en fris a la part superior i bandes en la zona d'unió amb el cos inferior. Podria tractar-se d'un vas de ple s. II aC; ja els seus descobridors no indiquen semblances (JUNYENT, PÉREZ 1995, 228 i 230).

Forma 6.6. Sítula globular. Tenalla de cos globular, vora exvasada i nansa-agafador superior. Vas adscribible al s. II aC, amb pervivències insegures entre les CIT Recents.

Forma 6.7. Tenalla globular amb broc inferior. Forma molt habitual entre la ceràmica ilergeta d'època plena i de començaments del s. II aC (CONDE 1988, 207-214), resulta estranya en ambients del s. I aC. En rigor podem afirmar que continua apareixent algun vas entre les CIR, però encara no n'hem localitzat exemplars pintats.

Grup 7

Forma 7.1. (fig. 22). (*CIR-CRPT*). *Pithiskos*. Petita tenalla de vora corbada o rectilínia, flexió marcada al coll i, generalment, anses senzilles (fig. 22, 2-3 i 5); en una ocasió mugrons (fig. 22, 7). S'observa, dintre de les moltes variants, una tendència a les vores arrodonides i els colls fortament inclinats entre les CIR, i una evolució gradual vers formes més anguloses, amb la vora vertical i el coll horitzontal a les CIR Transicionals i les CPRT. Els diàmetres de les boques tendeixen a eixamplar-se, així dos exemplars de La Paeria donen 6,4 i 7,4 cm, tres del Portal de Magdalena entre els 4,6 i els 9,2 cm, altres tres de Raïmat entre els 7,4 i els 11 cm i un de Guissona 16 cm. Gairebé sempre presenta engalbes, ataronjades al principi i vermelloses més tard.

La pintura dels exemplars més antics representa al coll una banda entre línies, motiu que derivà en simples línies. Del cos només podem comentar la presència d'un o dos registres, no sempre ben conservats, però no coneixem temàtiques fitomorfes, que semblen reservades a altres formes. A mitjan s. I aC trobem línies oblíquies (fig. 22, 1 i 3) i les dobles oves a mà alçada (fig. 22, 2). Entre les ceràmiques transicionals, a cavall del canvi d'era, es propaguen les "emes" entre traços —un costellam desaturat, que hem vist entre els *kalathoi* transicionals (fig. 22, 5) o les sèries de dofins (fig. 22, 4). Les CRPT presenten aquells, sèries d'esses (fig. 22, 6) o senzills reticulats (fig. 22, 7). Respecte a la distribució es documenten sis exemplars a La Paeria, des del 70 aC. La forma tingué una gran propagació vers el canvi d'era i al llarg del s. I dC, a jutjar per la vintena de vores del Portal de Magdalena, on hi ha exemplars transicionals i posteriors, i un exemplar (fig. 22, 1) apareix ben datat en un estrat amb vernís negre i TSI. La perduració es reforçaria amb les tres vores de Raïmat i es confirmaria per la troballa de Guissona, per a la qual s'ha proposat una data de tot just inicis del s. II dC.

F. 4.3.

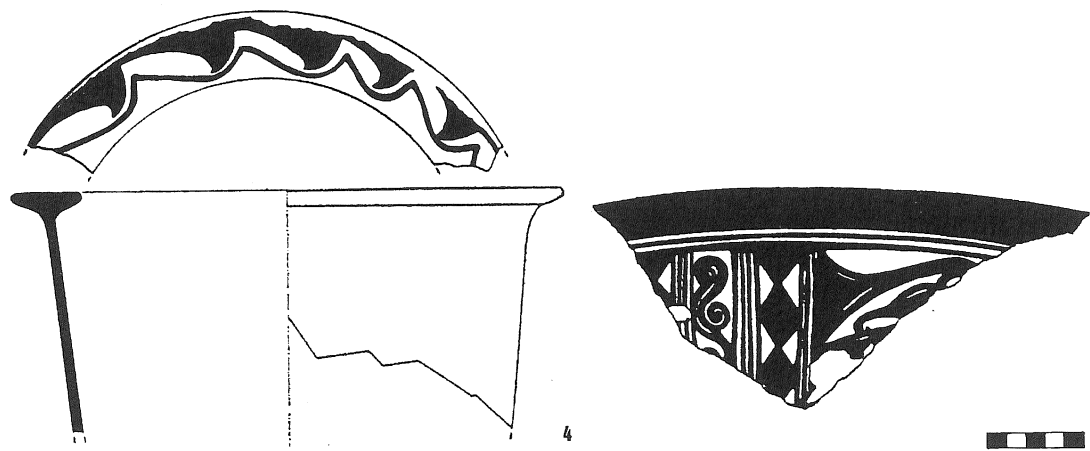
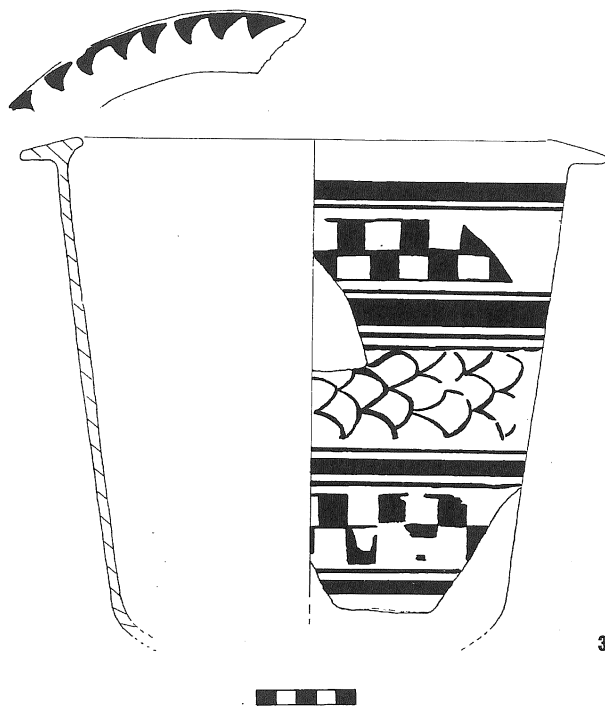
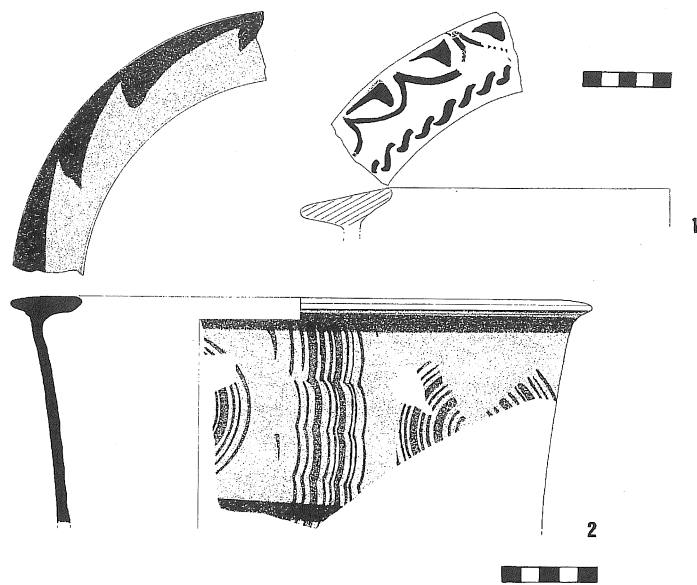

Fig. 14. Forma 4.3. 1 i 3. Olriols (Sant Esteve de Llitera) (segons CALVO 1985, figs 65,1 i 13); 2. Missatges (Tàrraga) (segons GARCÉS, SAULA 1996, 45); 4. Cortals (Cervera) (segons LAFUENTE, LÓPEZ 1987, làm. I).

No es fàcil distingir si som davant d'una evolució de les tenalles locals, amb forta tradició al solar ilerget, uns vasos més grans, amb un origen remot en les tenalles troncocòniques fenopúniques, ja presents a les factories del migdia peninsular des del s. VII aC (ROS 1989, 119) o, al contrari, d'una influència meridional tardana. En aquest sentit cal valorar les equivalències, més o menys generals, amb altres ceràmiques ibèriques afins, per exemple amb un fragment trobat al teatre romà de Sagunt en un dipòsit datable en època de Tiberi (ARANEGUI *et al.* 1985, 129-135). Més al sud és coneguda profusament i, limitant-nos a la fase final, durant els ss. II-I aC a l'Alcúdia d'Elx i a Cartagena, on constitueix la forma XVI de les ceràmiques de pervivència, amb la salvetat, però, de la tendència inclinada del coll en els exemplars d'aquella regió (ROS 1989, 118-120).

Forma 7.2. (fig. 23, 2-5). (*CIR-CRPT*). *Pithos*. Tenalla gran de vora arrodonida, flexió a la carena i en algun cas presència d'anses (fig. 23, 5). Malauradament, no es conserven exemplars sencers d'aquest vas de mitjanes i grans proporcions. La descripció és afí a la f. anterior.¹⁹ Les observacions de transformacions a la vora apunten a un major arrodoniment intern, i d'angulositat i horitzontalitat del coll als exemplars més tardans. Les mesures internes de les boques s'esgraonen entre els 18 cm d'un vas dels Jardins de Pompeu Fabra, els 15,5 cm de mitjana a La Paeria, sobre sis exemplars, i els 13,6 cm de mitjana al Portal de Magdalena, també sobre sis individus. En aquest cas sembla que s'observa una lleugera reducció de mida i un acostament indiferenciat amb la forma anterior. Les engalbes ataronjades, rosa-des i vermelloses són omnipresents. Com la forma 7.1 el coll presenta al principi bandes horitzontals entre línies, que deixen pas a bandes del mateix gruix en els exemplars presumptament moderns. Tot i l'estat fragmentari de molts cossos s'intueix una major varietat decorativa que la forma precedent: metopats amb escacs, reticulats romboïdals (fig. 23, 5), sèries d'esses, arquells secants, o motius vegetals amb amples fulles trilobulades, espigues i cercells (fig. 23, 4).

La desena de vores documentades a La Paeria confirmen que ja es coneguda a la zona des del 70 aC. La superen els quinze exemplars del Portal de Magdalena, molts d'ells amb engalba, que indiquen una vigència en un moment posterior, ja entrat el s. I dC. La resta de troballes, fora de context, a: Castellassos, Tossal Gros, Raïmat, Jardins Pompeu Fabra de Lleida, Mas de Melons (Castelldans), La Fita i Bassa de la Torre. Podem intuir un origen en vasos precursors al Tossal de les Tenalles, però com en el cas anterior, el sud-est peninsular ens brinda paral·lels òptims, cal destacar-ne les formes XV i XVIb de Cartagena, la segona amb vasos prou coneguts com els trobats al conjunt funerari d'incineració de la Torre Ciega,

19. Diversos estudis han adoptat solucions afins. Així, M. M. Ros distingeix la forma XVIa (*pithiskos* —7.1—) de la XVIb (*pithos* —aquí 7.2—) (ROS 1989, 118-123), entesa la forma XVI com un vas tancat de petit diàmetre de boca, mentre la forma XV seria un *pithos* amb major diàmetre de boca i parets més reforçades, absent al nostre repertori formal.

datables al canvi d'Era o com a més tard al llarg de la primera meitat del s. I dC (ROS 1989, 117-118 i 121-123). Al sud-est és també la forma "gran" i no la petita la que presenta motius vegetals esquemàtics, potser més naturalistes a la vall del Segre.

Forma 7.3. (fig. 23, 1). (*CIT Recents*). Tenalla de vora engruixida, flexió al coll i cos de tendència cilíndrica. Es coneix un fragment publicat de La Vispesa. Tot i que es localitza sense context, la presència de bandes amples entre filets al coll i a la part inferior del cos, així com l'existència d'un fris de fulles estipulades entrellaçades i de cercells, el situa a la primera meitat del s. I aC.

Forma 7.4. (fig. 24, 1-3). (*Totes les fases*). Tenalla amb vora de coll d'ànec. Es tracta d'una forma de llarga tradició a la cultura ibèrica, en la seva fase final molt minoritària, però present per petites quantitats en molts jaciments: Raïmat, Portal de Magdalena o La Paeria. En un cas a La Paeria presenta un diàmetre interior de la boca de 13 cm i una decoració de bandes, aigües i semicercles concèntrics (fig. 24, 3).

Forma 7.5. (fig. 24, 4-6). (*Totes les fases*). Tenalla amb vora de doble ressalt. Forma molt arrelada a la zona ilergeta en moments anteriors, a Margalef o Tossal de les Tenalles, perviu en menors quantitats i amb modificacions. En els exemplars tradicionals el ressalt és molt alt, proper al plànol de la vora i en forma d'ala sortint. Aquestes característiques encara es conserven al principi de la baixa època (fig. 24, 4); posteriorment el ressalt és menys vistós i més baix, al temps que la vora del vas també esdevé indefinida (fig. 24, 5), per culminar, ja entre les CRPT, en una simplificació dels elements (fig. 24, 6). Les decoracions de bandes i semicercles concèntrics al principi derivarien en línies i metopes més tard. Mentre que al Tossal de les Tenalles presenten uns diàmetres de boca entre els 19 i els 23,5 cm —a Plaça de Sant Joan de Lleida es mantindria en 23 cm en un moment encara antic—, a *Labitolosa*, ja a la primera meitat del s. I dC es reduiria als 18,5 cm.

Forma 7.6. (fig. 24, 7). (*CIT Recents*). *Pithiskos* de vora de doble llavi, perfil arrodonit, peu baix trapezoidal i dues anses horitzontals separades del cos i de secció circular. Es coneix un únic exemplar procedent de Guissona, a l'anomenada fossa 1 (GUITART *et al.* 1998, 45 i núm. 51). Mesures aproximades: alçada, 9,2 cm; diàmetre de la boca, 6,5 cm; diàmetre de la base, 6,2 cm. La decoració consisteix en dents de llop a la vora, a la part superior del cos una línia contínua en forma de serra amb triangles de reompliment. També hi ha una línia ondulada a la carena i una altra a la nansa. La cronologia sembla força precisa, entre 115/110-95/90 aC.

Grup 8

Forma 8.1. (fig. 25). (*CIT Recents, CIR, CPRT?*). Tapadora. La vora té una marcada flexió vertical i el llavi és en general arrodonit. L'agafador pot presentar diverses solucions, amb predomini de les formes buides. Els diàmetres de les boques semblen indicar una gradual reducció, lògica després d'observar els presumptes vasos que devien tancar: a Missatges un diàmetre és de 34,4 cm; una mica més tard, a La Paeria, se situen entre els 24 i els 30 cm, un exemplar d'Oliols amida 20 cm i al Portal de Magdalena no sobrepassen

F. 4.4.

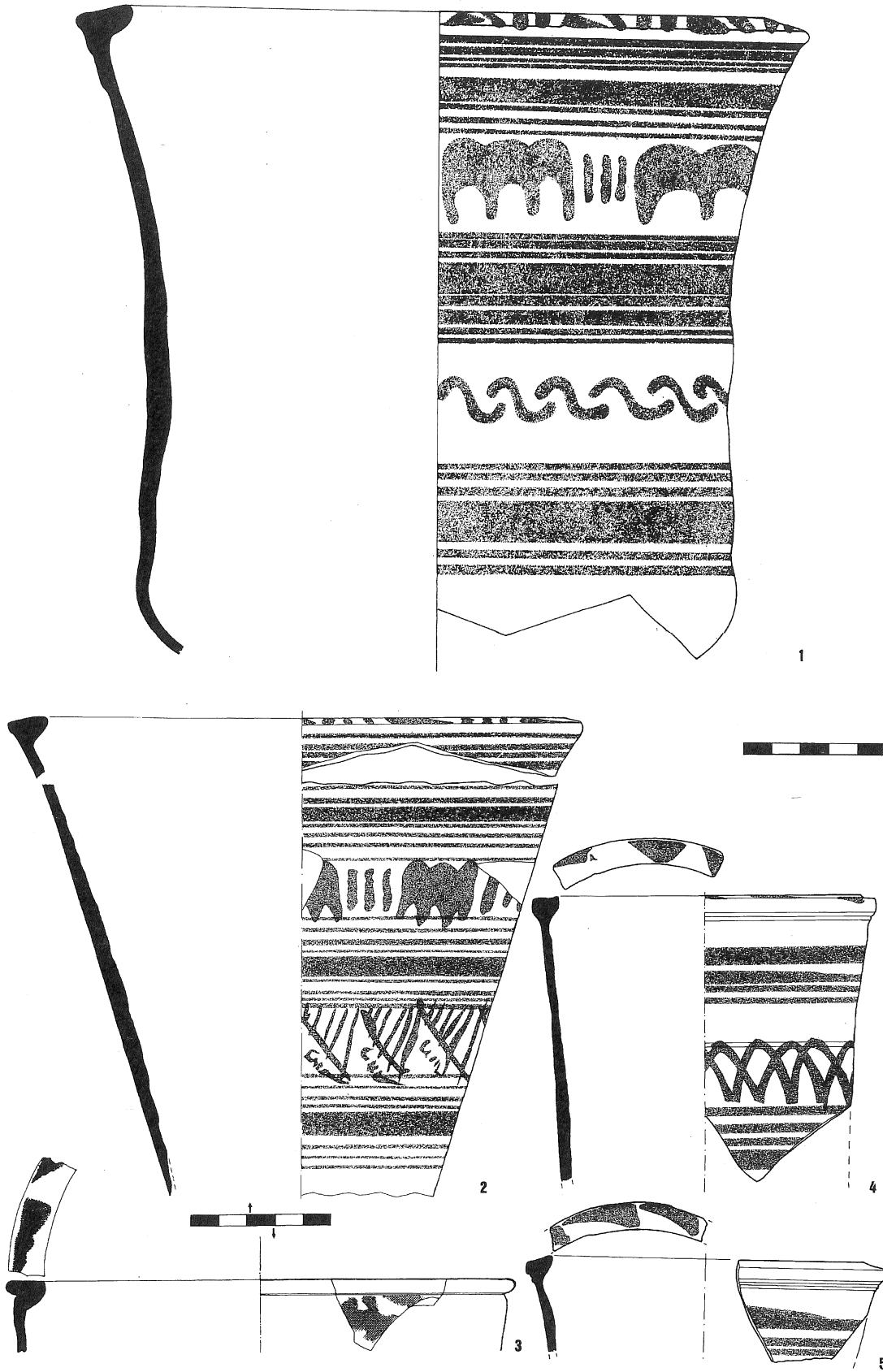

Fig. 15. *Forma 4.4.* 1. Fonteta de Grealó (Lleida) (segons JUNYENT, PÉREZ 1982, 78); 2-3 i 5. Antic Portal de Magdalena (Lleida) (2 segons GARCÉS 1995, fig. 3); 4. Plaça de Sant Joan (Lleida) (segons JUNYENT, PÉREZ 1995, 227).